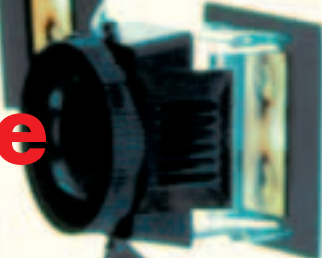


DE LIEDE DE LIEDE DE LIEDE

humanitaire interventie





Ntarama in Rwanda, augustus 1994

De dertigjarige Gutete Emerita wijst kunstenaar Alfredo Jaar op de rot-
tende lichamen om hen heen. Zij
wist te ontsnappen, maar haar man
en zoons waren onder de 500 Hutu's
die drie maanden daarvoor tijdens
de zondagochtendmis werden afge-
slacht door een doodseskader.

Kunstenaar Alfredo Jaar maakt ter
plekke vele foto's, maar toont ons
uiteindelijk in *'Field, road, cloud'* dit:
een zijpad van de hoofdweg richting
de kerk in Ntarama; de overvloedige
theeplantages; een eenzame wolke;
een schets van wat hij aantreft.



LONELY CLOUD

Aug 29, 94



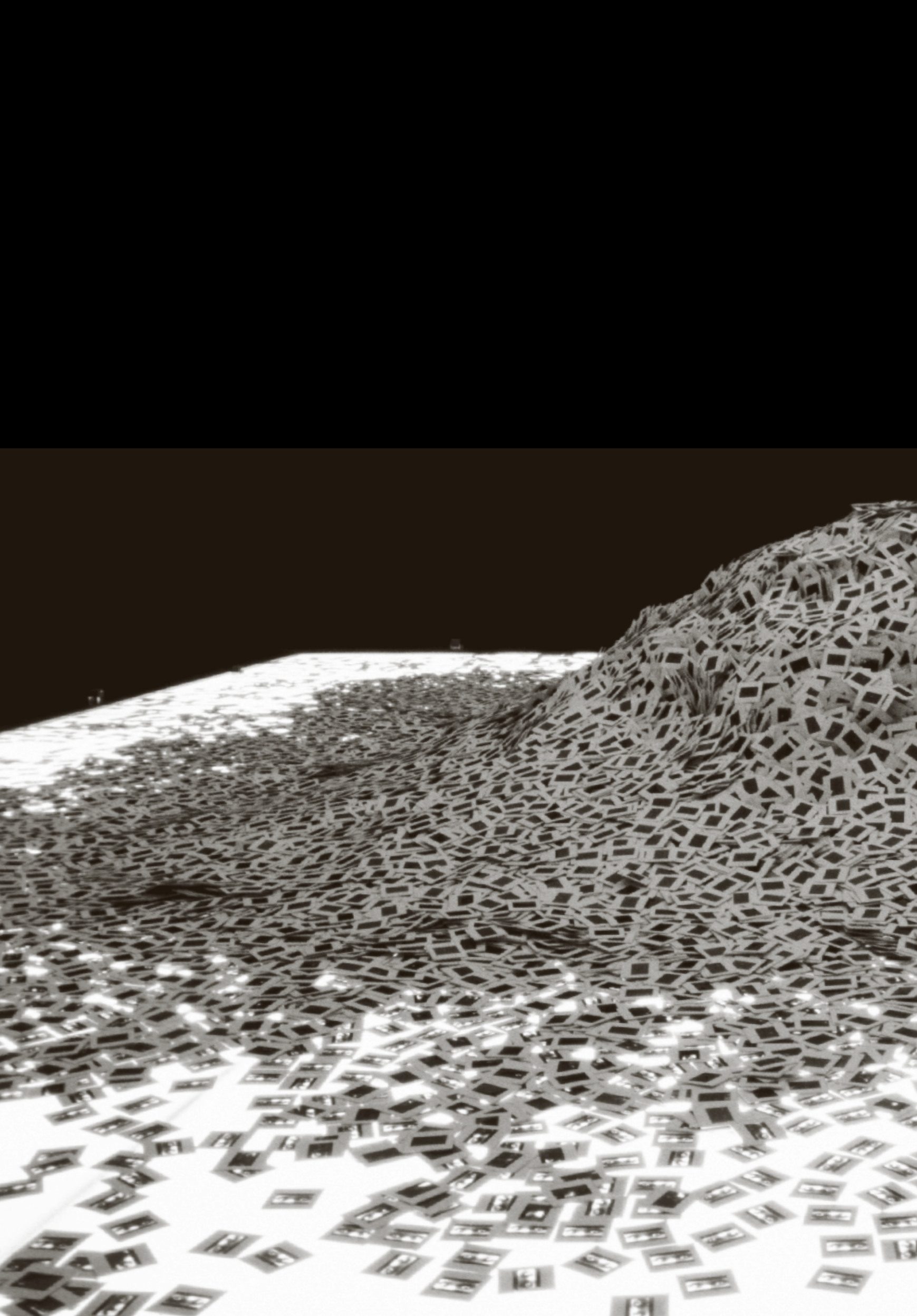
BODIES
500?

SHOT #28

NTARAMA CHURCH

NYAHATA

40 km SOUTH of Kigali



Rwanda

Toen in Rwanda in 1994 bijna een miljoen mensen op gruwelijke wijze werd vermoord, greep de wereld niet in.

De ontzetting hierover heeft er toe bijgedragen dat men in later conflicten eerder tot interveniëren bereid was.

In een proloog op deze Helling over interventie twee kunstenaars die de verbijstering over het internationale zwijgen tot uitdrukking hebben gebracht.

Alfredo Jaar: The Rwanda Project

Alfredo Jaar is een kunstenaar uit Chili. In september 1994, direct na de genocide, reisde hij rond in Rwanda. Hij sprak vele nabestaanden en maakte duizenden foto's. In de jaren daarna maakte Alfredo Jaar over de hele wereld een serie installaties onder de naam 'The Rwanda Project – Let there be light'.

Een centrale vraag voor hem was hoe je deze tragedie kunt overbrengen. Wat is de zin van gruwelijke beelden die achteraf en te laat worden getoond, aan een publiek dat enkel kan beamen hoe gruwelijk het allemaal is? Via omtrekkende visuele bewegingen poogt Jaar ons in contact te brengen met de Rwandese tragedie, en wil hij ons ertoe brengen onze medeverantwoordelijkheid onder ogen te zien.

Voorop en op deze pagina's:

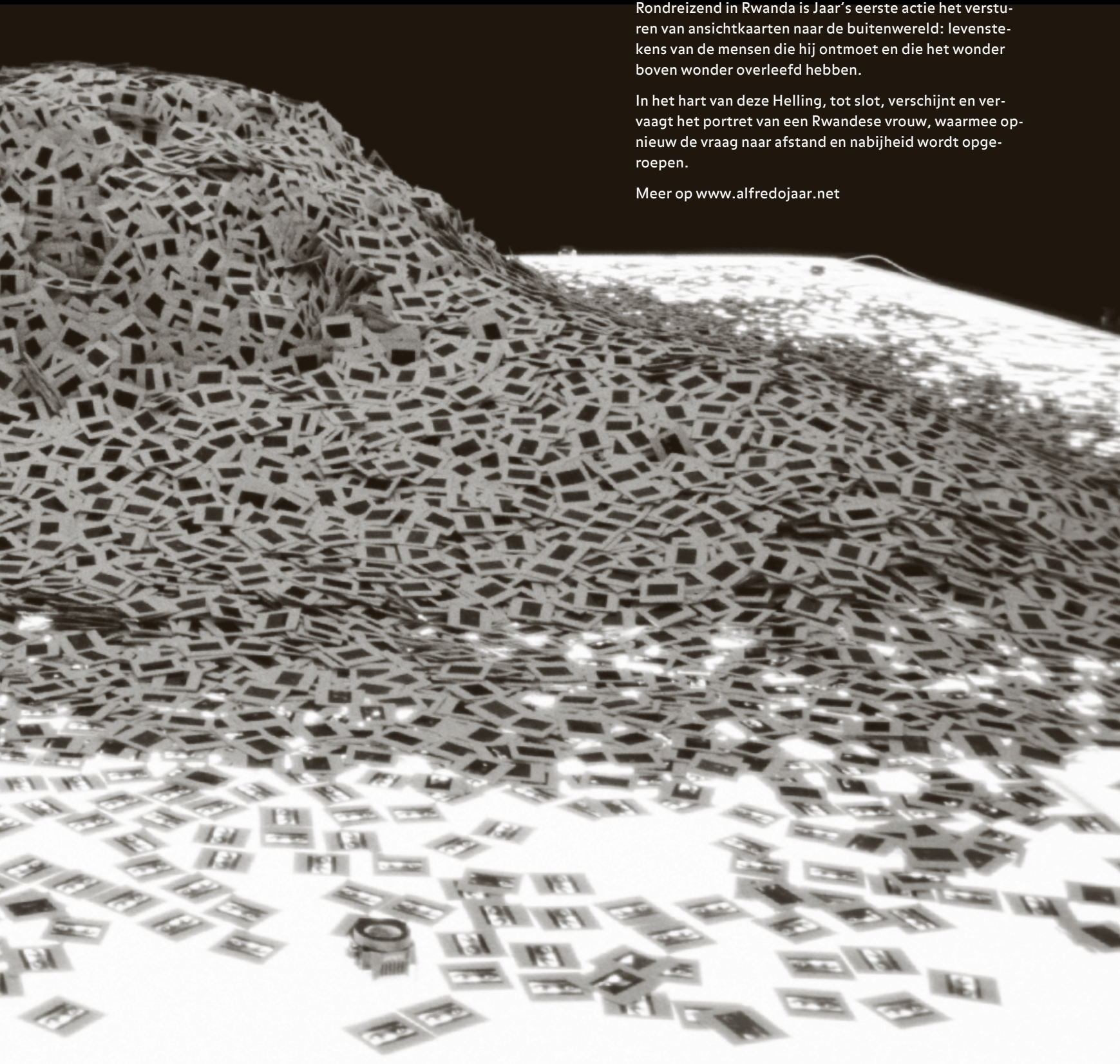
'The eyes of Gutete Emerita' toont de massamoord door de ogen van mevrouw Emerita. Een installatie met een miljoen dia's.

Op pagina 8:

Rondreizend in Rwanda is Jaar's eerste actie het versturen van ansichtkaarten naar de buitenwereld: levenstekens van de mensen die hij ontmoet en die het wonder boven wonder overleefd hebben.

In het hart van deze Helling, tot slot, verschijnt en verwaagt het portret van een Rwandese vrouw, waarmee opnieuw de vraag naar afstand en nabijheid wordt opgeroepen.

Meer op www.alfredojaar.net



Guido Kleene: Generaal D

Theatermaker Guido Kleene maakte in 2004 de voorstelling *Generaal D.*, die werd opgevoerd door zijn gezelschap Compagnie Dakar in samenwerking met De Balie in Amsterdam. Het toneelstuk is gebaseerd op interviews met VN militairen en ondermeer op het boek *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda* (2003, Toronto: Random House Canada), waarin de Canadese VN-generaal Romeo Dallaire verslag doet van zijn traumatische ervaringen in Rwanda tijdens de genocide. Drie fragmenten.

/ 1 /

Onderzoeker 1

Toen u in oktober '93 in Rwanda aankwam, werd u met open armen ontvangen. Maar de missie waaraan u leiding gaf bleek op een catastrofe af te stevenen. Met nog geen 2000 man moest u een wankelende vrede bewaren tussen enerzijds de Hutu regering en anderzijds de Tutsi rebellen – een van de meest explosieve etnische conflicten in Afrika.

Al snel kreeg u bewijzen in handen dat er in het geheim moordpartijen werden voorbereid. Daarop stuurde u een telex naar uw superieuren bij de VN in New York waarin u aankondigde actie te willen ondernemen tegen de vermeende moordenaars. Meteen – nog geen twee uur later – kreeg u een fax terug waarin het u uitdrukkelijk werd verboden om in te grijpen.

Dallaire

Ik ben nog steeds gefrustreerd over mijn niet ingrijpen. Ik kan niet zeggen dat ik verbitterd ben, maar op dat moment was dat heel moeilijk te accepteren. Ik werd geconfronteerd met een plan ter voorbereiding van een massamoord en ik moest erop reageren met overleg in plaats van handelen. Mijn grootste frustratie is dat ik de internationale gemeenschap nooit heb kunnen overtuigen van de noodzaak om in te grijpen.

Onderzoeker 1

Uw superieuren in New York vroegen u om de ambassades van de VS, Frankrijk en België te informeren over de op handen zijnde moordpartijen. Die landen hebben later ontkend dat ze hier iets van wisten. Heeft u ze op de hoogte gebracht?

Dallaire

Natuurlijk.

Onderzoeker 1

Dus die landen liegen?

Dallaire

Ik wil hier niet verder op in gaan – ik moet nog nadenken wat ik hier precies over wil zeggen. Maar natuurlijk heb je gelijk als je zegt dat de wereldmachten uitgebreide informatie hadden over wat er stond te gebeuren. Hoe ze speelden met de VN, hoe ze de VN als een dekmantel gebruikten om zelf niets te hoeven doen. Maar wat echt belangrijk is, zijn de reacties op het moment dat de genocide uitbrak. In die drie vier maanden dat ik geen enkele steun kreeg...dat is het moment waarop het koude hart van het gebrek aan humanisme aan het licht kwam.

Onderzoeker 1

U noemt het een koud hart: omdat u geen materieel noch manschappen kreeg om in te grijpen.

Dallaire

En de genocide ging gewoon door. Kijk... ik wil me hier niet vanaf te maken. Maar op het moment dat de genocide uit-

brak, kwamen er mensen van ambassades in Rwanda naar me toe en die vroegen me ijskoud om een ruwe schatting te geven van het aantal potentiële slachtoffers. Want naar hun maatstaven zouden ongeveer 85.000 Rwandese slachtoffers opwegen tegen één dode Westerse soldaat. Ik zei: als ik één Rwandees kan redden, dan blijf ik.

Onderzoeker 1

Wie vroegen dat? Wie vroegen u om zo'n schatting te maken?

Dallaire

Landen die overwogen in te grijpen.

Onderzoeker 1

De VS?

Dallaire

Landen die overwogen in te grijpen.

Ik bedoel, tel maar na: hoeveel grote jongens zijn er?

Onderzoeker 1

Frankrijk, België, vrienden van de VS.

Dallaire

Ja, en zij hebben de middelen.

Maar als de politieke wil er niet is, kan een militair niet veel doen.

/ 2 /

Special Forces Peter

Onze generaals....Zij komen nog uit de koude oorlog. Hebben nooit iets meegeemaakt.

Dat hele dilemma van zonder mandaat ingrijpen of niet. Ik heb daar zelf heel veel over nagedacht, als ik dat mag zeggen. Volgens mij bestaat er zoiets als... categorieën zoals goed en kwaad, ingrijpen of niet en daarmee verbonden zijn...

Heeft hij het goed gedaan of niet goed gedaan?

Er zijn evenveel argumenten om te zeggen: hij had zijn bevelen moeten opvolgen, als dat er argumenten zijn om te zeggen: hij had ze naast zich neer moeten leggen.

Maar ik denk dat er zoiets bestaat als... ethisch geluk of zoiets, er zit een element in van onvoorspelbaarheid.

Mocht je nu die case krijgen en je bekijkt dat academisch: dan zeg je ingrijpen, of je zegt categorisch niet ingrijpen. Maar als je in de situatie zelf zit dan redeneer je helemaal niet zo. Dan reageer je vanuit een andere dimensie, noem het gevoelsmatig, noem het vanuit the *guts*, en of dat nu goed of kwaad is doet hier niet terzake, het is een onvoorspelbaar karakter, het onvoorspelbaar karakter van het ethische.

Onderzoeker 2

Vind u persoonlijk dat Dallaire had moeten ingrijpen?

Special Forces Peter

Kijk, als je het academisch bekijkt, dan is het duidelijk: ingrijpen. Maar wat ik wil zeggen, dat is: het morele handelen is af-



hankelijk van een aantal factoren, van een aantal onvoorspelbare elementen...

Onderzoeker 2

U wil zeggen het morele handelen is altijd pas achteraf goed of kwaad?

Special Forces Peter

Precies.

Dat hele vraagstuk waar u over nadenkt: of u als getuige van geweld de morele verplichting hebt om in te grijpen of niet, dat doet er op dat moment niet toe. *War is not about dying, its about killing.* Over dat aspect doden, met al zijn ethische... de zwaarte van dat probleem...wordt nooit gesproken. Het doden. En eh ik ...Ik zit met heel veel verwrongen ideeën met mezelf daarover... Ik bedoel, Je hebt mensen gedood, hè...dat is heel moeilijk om te dragen, vind ik persoonlijk.

Onderzoeker 2

Wat bedoelt u? Vindt u het moeilijk dat u mensen heeft gedood?

Special Forces Peter

Kijk: als er op straat iemand in elkaar geslagen wordt, dan grijpt negen van de tien keer niemand in, en één keer wel iemand. Is dat dan een held?

Onderzoeker 2

Ja, dat is een held.

Special Forces Peter

Of een dommerik?

Onderzoeker 2

In de ogen van de maatschappij is het een held. Anders hoeven we niet meer over helden te spreken.

Special Forces Peter

Akkoord, daar zijn we het over eens.

Maar dan komen we tot een volgende vraag: hoe komt zo iemand tot zo'n daad?

De beweegredenen zijn niet helder, en die zijn niet heldhaftig.

Onderzoeker 2

Nee, die zijn misschien intuïtief.

Special Forces Peter

Intuïtief. Slecht ingeschatte situatie. Dat kan evengoed intelligentie als domheid zijn. Gewone mannen... zijn in staat om een genocide te plegen...

Onderzoeker 2

Hoe bedoelt u?

Special Forces Peter

Niet zoals die gewone mannen in staat zijn tot een heldendaad. Het staat niet vooraf geschreven wat je zal doen.

len, onderhandelingen te voeren. Toen de VN me beval me terug te trekken, heb ik dat geweigerd. Ik heb die orders naast me neergelegd.

Er zwierf vaak een hond bij het hoofdkwartier. De genocide was een paar weken aan de gang. Het beest scharrelde daar zo'n beetje elke dag. Toen ik hem een keer goed bekeek, zag ik dat het geen hond was, maar een rat. Een rat met de afmetingen van een hond. Dat beest had zich zo volgegeten aan al die lijken, die was totaal opgezwollen.

[...]

Ik stond een keer bij het raam op het hoofdkwartier. En plotseling hoorde ik een zacht gezang. En tot de dag van vandaag weet ik niet zeker of het nou het zingen van de wind was dat dit magische geluid voortbracht, of het geluid van mannen, vrouwen en kinderen die in de verte werden afgeslacht.

[...]

Het enige dat me op dit moment in staat stelt te antwoorden en dat me enige rust geeft, is het feit dat ik per dag negen tabletjes slik. Los daarvan kan je niet je handen wassen in onschuld wanneer 800.000 mensen, waarvan 300.000 kinderen worden vermoord – wanneer kindsoldaten hun ouders doden.

[...]

Je kan niet zomaar zeggen van luister even – het is acht jaar of negen jaar geleden en je deed zoveel als je kon. Heb ik alles gedaan wat binnen mijn vermogen lag? Had ik alle middelen ter beschikking? Ben ik of had ik naar Kofi Anan of naar Boutros Ghali moeten gaan en mijn opdracht voor hun voeten moeten smijten en moeten zeggen: Loop naar de hel – jullie. Als er niemand komt helpen dan ga ik toch gewoon weg? Had ik het vuur moeten openen? Die eerste morgen is meteen luid en duidelijk te verstaan gegeven, dat wanneer ik zou beginnen met schieten – dat ik de derde oorlogspartij zou zijn. Dan zou het jachtseizoen geopend zijn verklaard.

Maar met de manschappen die ik ter beschikking had was het onmogelijk om een vuurgevecht aan te gaan en tegelijkertijd hun veiligheid te garanderen. Er was niet genoeg munitie om het langer dan een half uur uit te houden in een vuurgevecht. De landen die de troepen leverden hadden niets meegegeven. Die waren aan het ruziën met de VN wie dat zou betalen terwijl wij temidden van de strijd niks hadden. Nee – er is geen aanvaardbare manier om weg te lopen van de onvoorstelbaarheid die daar heeft plaatsgevonden. Je kunt je geen voorstelling maken van de geur – het geluid van honderd jankende honden die de hele nacht door aan lijken vreten. Om kinderen te zien die tussen de lijken van hun ouders leven omdat ze nergens anders heen kunnen. Er zijn geen weeshui-

zen en niemand kon iets voor ze doen. Om vrouwen te zien die in veiligheid waren gebracht en opeens door het hoofd werden geschoten door een scherpschutter... Dan kun je niet zeggen dat je dat achter je moet laten.

Stel je de morele dilemma's voor waarmee we te maken kregen die morgen, toen al die mensen ons belden – schreeuwend aan de andere kant van de lijn – om ze te komen helpen. Hoe we hoorden dat de deur werd ingetrapt en hoe ze werden doodgeschoten en dat wij moesten beslissen wie we konden redden en wie niet. Het morele dilemma van een soldaat die ziet hoe een groep mensen een meisje van vijftien met een machete en een kind op haar rug aanmoedigt om een ander meisje van vijftien met een kind op haar rug dood te maken. Wat moeten mijn soldaten dan doen?

Dat gebeurt allemaal aan de rand van een dorp en er staan honderden mensen omheen die dat meisje opjatten om die ander te doden. Moeten ze op die menigte schieten en dan maar afwachten hoeveel mensen er doodgaan of geraakt worden om dat ene meisje te redden? Die korporaal die de leiding heeft is 19, 20 of 21 jaar en heeft op dezelfde school gezeten als wij. Moet die een scherpschutter vragen om dat meisje met die machete neer te schieten met het risico dat haar baby ook geraakt wordt? Of moet hij gewoon weglopen. Wat is het antwoord? Wat is het goede antwoord?

Wat houd je moreel voor mogelijk en wat houd je technisch voor mogelijk. Als hij op dat moment had laten schieten was dat tegen het mandaat in gegaan en alleen god weet wat dan de reactie was geweest. Hij heeft niet geschoten. Die korporaal ging onderhandelen – praten en nog eens praten en terwijl hij praatte werd dat meisje in stukken gehakt en dat kindje werd ook in stukken gehakt en die mensen stonden te juichen en dat was dat.

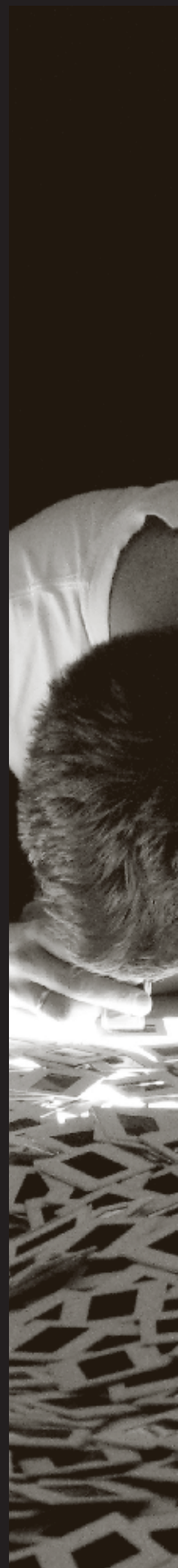
[...]

Je moet beginnen met jezelf af te vragen wat de waarde is van je geloof in morele waarden – ethische waarden en je geloof in menselijkheid. Alle mensen zijn mens. Er bestaan geen mensen die meer mens zijn dan andere mensen. Dat is het.

Einde

De première van *Generaal D.* vond plaats op 5 maart 2004 in de Toneelschuur in Haarlem. Jack Vecht vervulde de rol van generaal Dallaire. Verder speelden mee: Koen Jantzen (onderzoeker 1, kapitein de Kant en interviewer), Maarten Boegborn (onderzoeker 2 en kapitein van Putten) en Vincent Moes (onderzoeker 3 en *Special Forces Peter*).

Toen iedereen zich terugtrok, ben ik gebleven. Ik heb de genocide in alle hevigheid meegemaakt. Ik had nog driehonderd man onder me. Ik hield mijn mannen aan het werk om niet in elkaar te storten. We sliepen 4 à 5 uur per nacht, we gingen alsmaar door om mensen te redden, konvooi- en te begeleiden, hulpgoederen te verde-



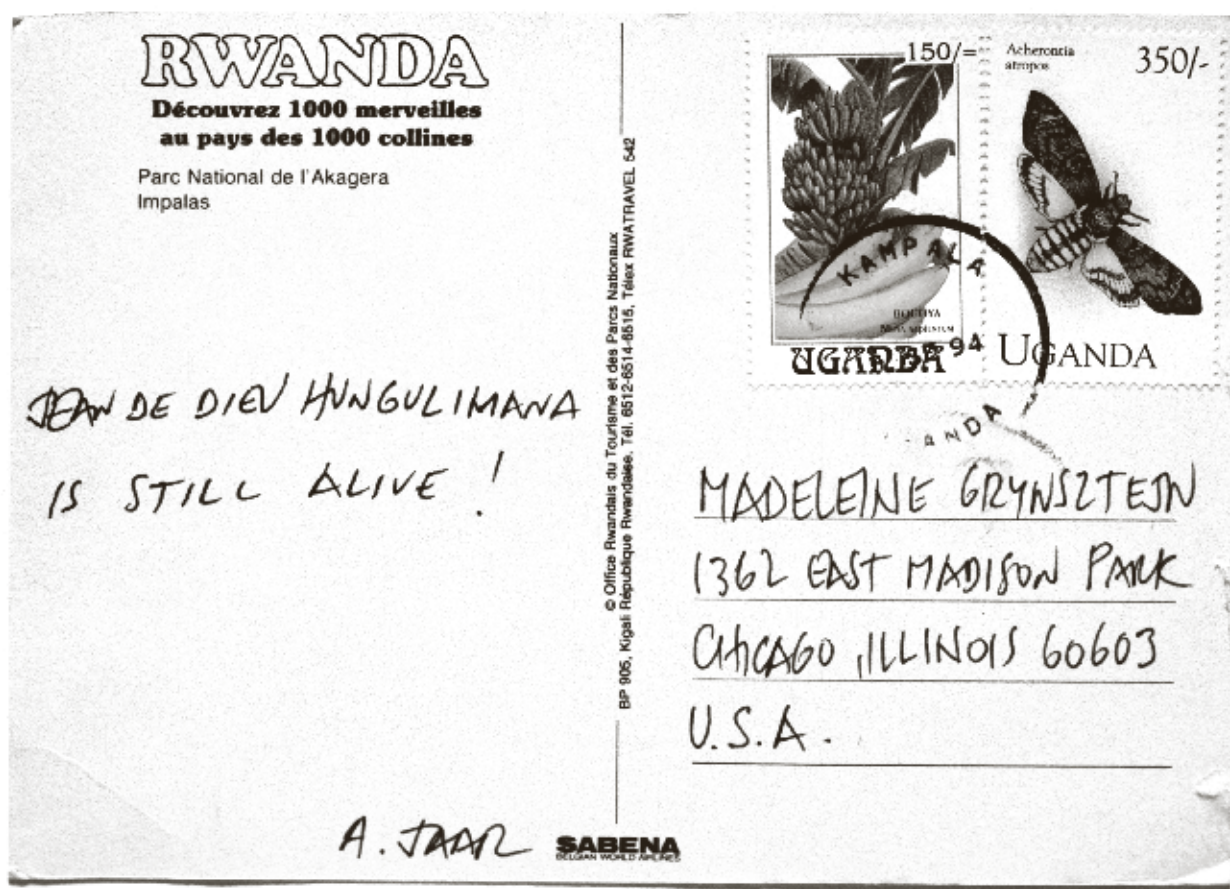
Als kind uit een links nest droomde ik er vroeger van naar Latijns-Amerika te gaan en 'il pueblo' te helpen bij de strijd tegen tirannen als Somoza, Baby Doc en Duarte. Later las ik met rooie oortjes verhalen over de internationale Brigades, die naar het door burgeroorlog verscheurde Spanje togen om tegen Franco te vechten. En, politiek volwassen geworden, liep ik mee in demonstraties om sancties en boycotacties te eisen tegen het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Mensenrechtenschendingen zijn voor links van oudsher een reden om op te roepen tot bescherming van slachtoffers, desnoods gewapend.

Met de komst van de *Responsibility to Protect* (R2P) bij de VN, lijkt links op zijn wenken bediend: wanneer landen de mensenrechten van hun eigen burgers op forse wijze schenden, mag de internationale gemeenschap ingrijpen. Maar hoe werkt dat in de wereld van na de val van de Berlijnse muur en van na 9/11? Als radiojournalist maakte ik de jaren van het gewelddadige uiteenvallen van Joegoslavië, de genocide in Rwanda en de Golfoorlogen van nabij mee. Toen verging mij iedere neiging oorlog, al heet die een bevrijdingsstrijd, te romantiseren: de complexiteit van conflicten maakt het idealiseren van één partij onmogelijk en zelfs gevaarlijk. Bovendien is het moeilijk je te identificeren met verzetsstrijders met religieus-extremistische ideeën.

De romantiek mag verdwenen zijn; het gevoel voor verantwoordelijkheid is gebleven: GroenLinks steunde de politiemissie naar Afghanistan met het argument dat we de men-

sen daar niet in de steek kunnen laten. De door sommigen luid geuite twijfel over het vreedzame karakter verstomde snel op het congres. De vredesbeweging, die decennialang de verwoestende werking van elke oorlog aan de orde stelde, is als politieke factor verdwenen. Voor een kritisch geluid kan men nog terecht bij enkelingen, zoals de Franse filosoof Jacques Rancière, die in een artikel over R2P stelt dat mensenrechten er tegenwoordig vooral voor de rechtenlozen, de opgejaagden en door genocide bedreigden zijn. En aangezien deze niet zelf voor hun rechten kunnen opkomen, moeten anderen dat doen. Dat gebeurt in de naam van een nieuw recht op interventie, dat wat betreft Rancière uiteindelijk neerkomt op het recht van invasie. Rancière ontdekt de 'helpers' van hun laatste spoortje romantiek en ontmaskert ze als najagers van eigenbelang.

De vraag is nu: werpt links zich op als de voorvechter van R2P als een principe waarvoor ze altijd al heeft geijverd? Of kritiseert ze R2P als een mooi geborduurde schaamlap voor de bescherming van geopolitieke en economische belangen door rijke landen? Dit debat is nog onbeslist, al neigen de meeste auteurs in deze Helling naar het eerste standpunt. Wellicht is er een derde positie mogelijk, zoals van iemand die zich, diep doordrongen van de precare positie van mensenrechten, de complexiteit van conflicten en de eigen onvermijdelijke partijdigheid daarbinnen, toch engageert. Maar of zo'n houding mogelijk is in de huidige politieke verhoudingen? – Erica Meijers



de Helling

NR 4 · WINTER 2011 · €7,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

de Helling
9
winter 2011

THEMA: INTERVENTIE

Proloog Rwanda

— Alfredo Jaar en Guido Kleene

R2P beste optie tegen wreedheid¹⁰

Voorstellen van de werkgroep Internationale Samenwerking GroenLinks

Mariko Peters: “Opereer ook als Realpolitiker”¹²

Interview met GroenLinks Tweede Kamerlid — Herman Meijer en Erica Meijers

Van Koude Oorlog naar humanitaire interventie¹⁶

De werdegang van GroenLinks — Joost Legendijk

GroenLinks moet voortouw nemen in R2P²⁰

Wacht niet tot de vliegtuigen de lucht in zijn — Martijn Dadema

R2P – R.I.P.²⁶

Libië markeert falen R2P — David Rieff

Oorlog met een menselijk gezicht?²⁸

R2P in het internationale recht — Thomas Mertens

Mensenrechten: universeel of nationaal?³²

R2P dwarsboomt vluchtelingen — Nanda Oudejans

& VERDER:

GroenLinks en de gemeenschap³⁸

Over de grenzen van het individu — Ger Groot

Paternalisme revisited⁴⁰

Recensie van Vrijzinnig Paternalisme — Marius Ernsting

Links en Religie⁴²

Nieuw boek over beeldvorming islam — Theo Salemink

RUBRIEKEN

Menno Hurenkamp uit Moskou 15 Verder lezen 36 Bureau de Helling 45



COLOFON

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur
Jaargang 24 · nr 4 · winter 2011

Losse nummers: € 7,50

Jaarabonnement: € 29,50

Jongerenabonnement (t/m 27): € 15,00

Gironummer: 6990899 t.n.v. tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen

worden automatisch voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Marijntje Denters

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Marius Ernsting

Aetzel Griffioen

Heleen de Jonge van Ellemeet

Herman Meijer

Farid Tabarki

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER 100 % recycled



UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.bureaudehelling.nl

R2P beste optie

De *Responsibility to Protect* (R2P) is een politieke norm van de VN: staten behoren hun burgers te beschermen. Zo niet, dan kan de internationale gemeenschap bij grove mensenrechtenschendingen ingrijpen. Omdat GroenLinks zich inzet voor mensenrechten, zou zij het initiatief moeten nemen voor duidelijkere internationale richtlijnen voor R2P.

De wredeheden die in de jaren negentig van de vorige eeuw in Rwanda, Kosovo en Bosnië plaatsvonden, hebben in de internationale politiek geleid tot een debat over de noodzaak van staten om haar burgers te schermen. Met de komst van R2P worden staten verantwoordelijk voor de bescherming van haar eigen burgers, op straffe van internationaal ingrijpen. Hierdoor is het beginsel van staatssoevereiniteit ter discussie komen te staan. Sinds de Vrede van Westfalen in 1648 is deze soevereiniteit een onaantastbaar begrip in het internationaal recht, en een onvoorwaardelijke verworvenheid van staten. Vooralsnog blijft dat zo. R2P is nadrukkelijk buiten het internationaal recht gehouden. Alleen een politiek orgaan, de VN Veiligheidsraad, heeft de autoriteit om te bepalen wanneer R2P wordt toegepast. Hierdoor is de toepassing van R2P, net zoals alle VN instrumenten en besluiten, altijd afhankelijk van een combinatie en compromis tussen recht en politiek.

Kofi Annan, toenmalig secretaris-generaal van de VN, stuurde in 2000 aan op een consensus binnen de internationale gemeenschap om te handelen op basis van 'soevereiniteit als verantwoordelijkheid'. In reactie hierop publiceerde het ICISS (de *International Commission on Intervention and State Sovereignty*) in december 2001 een rapport getiteld *The Responsibility to Protect* (ICISS, 2001). Uitkomst van het rapport is dat R2P geïmplementeerd dient te worden als norm die mensen beschermt tegen de zwaarste vormen van mensenrechtenschendingen: oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid, genocide

en etnische zuiveringen. De norm dicteert dat staten in eerste instantie zelf de verantwoordelijkheid dragen om hun eigen bevolking te beschermen tegen deze meest ernstige wredeheden. Maar mochten staten deze verantwoordelijkheid niet kunnen of willen nemen, dan verplaatst de beschermingsplicht zich naar de internationale gemeenschap. Preventie, het voorkomen van dergelijke mensenrechtenschendingen, is de meest belangrijke dimensie van de norm, en de internationale gemeenschap dient in geval van crisis eerst diplomatieke en economische middelen in te zetten. Militaire interventie is slechts een uiterst redmiddel en mag alleen plaatsvinden als de primaire intentie de bescherming van burgers is.

In 2005 is R2P door 170 landen binnen de Algemene Vergadering van de VN aanvaard, en in de jaren daarop is de norm bevestigd doordat de Veiligheidsraad er in meerdere resoluties naar heeft verwezen, onder andere in het geval van Darfur. Hieruit blijkt dat de fundamentele rechten van burgers in toenemende mate boven de belangen van staten gesteld worden, en er een impliciete norm ontstaat dat staten hun soevereiniteit tegenwoordig moeten 'verdienen' door verantwoordelijkheid te nemen voor de bescherming van hun eigen burgers.

Legitimiteit

De meest recente implementatie van R2P door de internationale gemeenschap betreft Libië. Begin dit jaar nam de VN Veiligheidsraad resolutie 1973 aan die opriep tot de bescherming van de Libische burgers middels verschillende vormen van politieke, militaire en economische interventie. De interventie in Libië was ingegeven door de steeds verdergaande dreigementen van het Khaddafi-regime, bijvoorbeeld om de stad Benghazi 'schoon te vegen'.

Of we deze R2P-interventie nu succesvol kunnen noemen moet nog blijken. Dat uiteindelijk gekozen is voor het zwaarste R2P instrument, militaire interventie, maakt dat er hevige discussies over zijn ontstaan. Ondanks de humanitaire argumentatie blijft het een feit dat R2P een *politieke* norm is. Een dergelijke dreiging vanuit andere staten zal niet per definitie tot eenzelfde inzet van de internationale gemeenschap leiden. Er lijken

vooralsnog geen intenties te bestaan om in te grijpen in bijvoorbeeld Syrië of Jemen. In het geval van Syrië wordt de oppositie van het regime als te verdeeld geacht. Bovendien is een ingrijpen daar waarschijnlijk politiek niet haalbaar vanwege weerstand van China en Rusland binnen de VN Veiligheidsraad.

Internationale machtsverhoudingen hebben per definitie een significante invloed op de (in)effectiviteit van R2P. Wanneer er namelijk weinig draagvlak onder staten bestaat voor een interventie in een andere staat, biedt R2P onvoldoende juridische houvast om op terug te vallen, en er bestaan geen objectieve criteria voor de toepassing van deze politieke norm. Dit kan tot gevolg hebben dat het aanroepen van R2P willekeurig wordt, afhankelijk van de grillen van een internationaal machtsspel. En een dergelijke selectieve toepassing van R2P ondermijnt de geloofwaardigheid en legitimiteit ervan.

De discussie over de legitimiteit van R2P is een principiële. De politicoloog Belloni betoogde in 2006 dat een diffuus begrip van R2P door sceptici gezien kan worden als een middel van legitimatie van sterkere (met name Westerse) staten om de zwakkere (vaak niet-Westerse) staten te domineren. Zolang R2P selectief wordt toegepast en niet voldoende wordt uitgewerkt, zal het idee overheersen dat het een machtsmiddel is ten gunste van sterkere staten. Een journalist van de *Asia Times Online* verbastert de afkorting R2P naar the *Right to Plunder*, als reactie op de interventie in Libië. De militaire interventies in Afghanistan en Irak, ook al vonden deze niet plaats op basis van R2P, hebben veel wantrouwen voortgebracht jegens externe interventie in het algemeen omdat ze duidelijk ingegeven werden door het eigenbelang van degenen die ingrepen (zie bijvoorbeeld Noam Chomski in 1999). Het feit dat Rusland het R2P beginsel aanriep voor haar interventie in Georgië in 2008 vergrootte de scepsis des te meer.

De perspectieven van niet-Westerse staten (waarvan velen zich al hebben uitgesproken voor R2P) moeten in de internationale discussie met nadruk worden meegenomen, evenals de bijdragen die zij kunnen leveren aan het bevorderen en implementeren van R2P. Er zijn staten met repressieve regimes (zoals Soedan) die R2P als bedreiging zien. Maar ook

tegen wreedheid

met tegenstanders van R2P moet een open discussie worden gevoerd om R2P tot breed gedragen norm te kunnen verheffen.

Spanning

GroenLinks wil dat Nederland het internationaal recht en mensenrechten centraal stelt in het buitenlandse beleid. Hiermee wordt de bescherming van mensen voorop gesteld, boven de soevereiniteit van staten. Daarom zou GroenLinks het voortouw moeten nemen in de discussie over R2P, een discussie die in de Nederlandse politiek tot dusverre nauwelijks gevoerd is.

Uit het verkiezingsprogramma blijkt dat GroenLinks wil inzetten op crisispreventie, vredesopbouw en diplomatieke interventie. Dit is zeker een goede inzet, en misschien wel het belangrijkste R2P aspect om ons hard voor te maken. Behalve de bovengenoemde directe vormen van preventie moeten we hierbij ook denken aan de meer structurele vormen van preventie middels het bevorderen van gelijkwaardige en duurzame ontwikkeling. Preventie is natuurlijk altijd beter dan reactie, en dit aspect van R2P ligt nu eenmaal minder gevoelig en kan dus als een goede ingang worden gebruikt om de discussie rondom R2P aan te moedigen.

Lastiger is echter hoe GroenLinks om moet gaan met het spanningsveld tussen R2P als norm gebaseerd op mensenrechten en de politieke motivaties die in de praktijk onvermijdelijk ook een rol spelen, met name in het geval van (militaire) interventies. Terecht bepleit GroenLinks "een hervorming van de Verenigde Naties, die de Veiligheidsraad besluitvaardiger en representatiever maakt en de positie van de secretaris-generaal versterkt" (verkiezingsprogramma). Dit zal R2P als internationale, politieke norm meer uitvoerbaar maken, en een selectieve en inconsequente toepassing van de norm wellicht (tot op zekere hoogte) kunnen vermijden.

Verder zou GroenLinks moeten pleiten voor duidelijkere richtlijnen voor de toepassing van de norm, gebaseerd op de lessen die nu geleerd zijn bij het ingrijpen in Libië en Ivoorkust. De richtlijnen moeten geen keiharde criteria worden, omdat de toepassing van R2P volledig afhankelijk is van diverse lokale omstandigheden die per context verschillen,

maar wel richtlijnen voor wanneer (militair) ingrijpen geoorloofd is.

Een grotere rol voor lokale en regionale actoren is essentieel om draagvlak voor R2P te garanderen. GroenLinks zou dan ook moeten inzetten op stemmen en informatie vanuit de burgerbevolking, samenwerking zoeken met lokale groeperingen en regionale politieke organisaties etc. Een goed voorbeeld van een grote rol van een regionale actor, is de bemiddelende rol die de Afrikaanse Unie (AU) in eerste instantie speelde in zowel Libië als Ivoorkust. Ook al hebben de pogingen van de AU in deze gevallen niet tot succes geleid, eerder heeft dit regionale orgaan wel succes behaald met bijvoorbeeld het bezweren van verder verkiezingsgeweld in Kenia begin 2008 door diplomatieke bemiddeling. In een recent rapport van de VN Secretaris Generaal wordt verwezen naar het belang van lokale context bij het operationaliseren van R2P en worden regio's aangemoedigd om in hun eigen tempo en op hun eigen manier de norm op te pakken en zich eigen te maken, op voorwaarde dat er daadwerkelijk vooruitgang gemaakt wordt in het bieden van bescherming aan burgers.

Tandeloos

GroenLinks ziet een duidelijke rol weggelegd voor het Nederlandse leger in "conflictbeheersing, vredesbewaring, vredesafdwinging en ondersteuning van crisisbestrijding, mits deze missies gesteund worden door de VN en uitzicht bieden op verzoening en wederopbouw" (verkiezingsprogramma). Militair ingrijpen moeten we natuurlijk als allerlaatste redmiddel blijven zien. Toch is het goed dat GroenLinks zich wel duidelijk uitspreekt voor de mogelijkheid om dit middel in te zetten. Sluiten we dit namelijk op voorhand uit, dan wordt R2P een tandeloos begrip en zullen diplomatieke en economische drukmiddel ook minder kans van slagen hebben. Maar als we militaire interventie als een optie zien, moeten we als Nederland ook bereid zijn om troepen te leveren, of op zijn minst steun te leveren om de capaciteiten van internationale vredesmissies te vergroten.

R2P hoort bij de krachtige internationale aanpak van conflicten en mensenrechtenschendingen die GroenLinks nastreeft. De discussies over R2P zijn

ingewikkeld, op het spanningsveld van recht en politiek en alle verschillende economische en geopolitieke belangen. Het is dus naïef te denken dat R2P ooit op volledig objectieve wijze en uitsluitend gebaseerd op mensenrechten zal worden toegepast.

Maar dit moet GroenLinks er niet van weerhouden om de discussie te voeren over de toepassing van R2P, de rol van lokale en regionale actoren, preventie, conflictbemiddeling en militair ingrijpen. Want R2P is momenteel de beste optie die we hebben om vorm en richting te geven aan het veiligstellen van burgers tegen de meest ernstige wreedheden.

=

Literatuur

- R. Belloni, "The Tragedy of Darfur and the Limits of the 'Responsibility to Protect'", in: *Ethnopolitics*, 2006, 5, 4, p. 327-346.
- N. Chomski, *The New Military Humanism: The Lessons from Kosovo*, London: Pluto 1999.
- C. Homan, *Responsibility to protect in Libië*, Armex/Instituut Clingendael, oktober 2011.
- Kamerbrief artikel 100 aan de Tweede Kamer. Nederlandse bijdrage aan uitvoering VN Veiligheidsraad resolutie 1973 inzake Libië, 22 maart 2011.
- D. Rothchild D., F. Deng, I.W. Zartman S. Kimaro en T. Lyon, *Sovereignty as Responsibility – Conflict Management in Africa*. Washington D.C.: Brookings Institution 1996. (Hieraan ontleende Kofi Annan in 2000 de term R2P).
- The role of regional and sub-regional arrangements in implementing the responsibility to protect*, Report of the Secretary-General, 27 juni 2011.

“Opereer ook als

de Helling
12
winter 2011

Voor Mariko Peters was de grote betrokkenheid van GroenLinks bij internationale kwesties reden om lid te worden van de partij. Maar die liefde van de partij voor internationale politiek zorgt er ook voor dat de gemoederen in de partij soms hoog oplopen. Daarom is het wat betreft Peters zinnig van tijd tot tijd je uitgangspunten voor veiligheidsbeleid te toetsen aan de veranderde internationale inzichten en omstandigheden.

Peters: “Er is veel veranderd. Het feit dat de hele VN de doctrine *A Responsibility to Protect* (R2P) heeft aangenomen, betekent een historische omwenteling wat betreft de kijk op internationale samenwerking en soevereiniteit. R2P is een keuze voor de veiligheid van burgers, in plaats van alleen tussen staten. Aan dat laatste was behoefte na de Tweede Wereldoorlog, maar gezien de aard van de huidige conflicten is deze benadering nu verouderd. Er zijn minder oorlogen tussen staten en minder burgeroorlogen met een duidelijk begin en eind, maar meer lang slepende conflicten. Zo’n anderhalf miljard mensen is gevangen in een vicieuze cirkel van geweld, ontwikkelingsachterstanden, etc. Circa negentig procent van de huidige conflicten zijn dergelijke cyclische conflicten in gebieden die al lang kampen met een grote mate van criminaliteit, chaos en straffeloosheid, met alle economische gevolgen van dien. Hele generaties groeien op zonder baan of toekomstperspectief. Dat wordt opnieuw een bron van conflict. Ook ontstaat een domino-effect op een regio. Vluchtelingenstromen kunnen een heel gebied ontwrichten. Er zijn nu drie keer zoveel vluchtelingen dan ooit tevoren.”

Is R2P een vooruitgang in vergelijking met de interstatelijke ordeningen?

“Ja, ik vind het echt winst. Want de huidige conflicten vragen om een andere benadering. Dat is niet altijd gemakkelijk. We zijn opgevoed met de concepten en instrumenten uit het interstatelijke tijdperk, met de VN Veiligheidsraad als hoogste orgaan. We weten nu hoe ineffectief, politiek gekleurd en onevenwichtig die is. Voorlopig zullen we het er nog mee moeten doen, want een alternatief krijgt moeilijk vorm. We zijn gewend ons te verlaten op gouvernementele instrumenten en maatregelen, terwijl die maar heel beperkt effectief zijn. Onze reactie op de Arabische Lente leunt bijvoorbeeld veel meer hebben op informatie van de *civil society* dan diplomatieke. Ik hoop dat we aan het eind van deze politieke termijn, na alle heftige discussie over Kunduz, weten wat voor veiligheidspolitiek we in de 21e eeuw willen voeren.”

“Gemakkelijk is het niet. R2P gaat uit van een breed veiligheidsbegrip. Daarmee worden verwachtingen gewekt die de internationale gemeenschap vrees ik niet waar kan maken. Daarnaast is het een heel subjectief begrip. Waar begint de veiligheid van burgers? Misschien wel bij ecologie en klimaatverandering. Ik bedoel: wat is veiligheid, wat rechtvaardigt internationale zorg en hoe

weet je wanneer sprake is van een aanloop naar een etnische zuivering. Bovendien kan R2P op zoveel situaties en groepen van toepassing zijn, terwijl je weet dat de middelen te schaars en de politieke mogelijkheden om het eens te worden zo beperkt zijn, dat het nooit consequent en consistent, aan de hand van betrouwbare en transparante criteria kan worden toegepast. R2P is een heel fragiel begrip.”

Betekent R2P een verschuiving van gemeenschapsdenken naar een meer individualistische manier van denken?

“Voordat ergens wordt ingegrepen, moet in ieder geval sprake zijn van structurele en grootschalige schendingen van mensenrechten. Die massaliteit is wel van belang voor R2P. Want het gaat nogal ver, dat je verantwoordelijkheid zich uitstrekt over de burgers van andere landen. Dat staat haaks op het tot dan toe gehanteerde principe van niet bemoeienis met de interne huishouding van andere landen.”

Met een interventie haal je je een aantal vraagstukken van politieke ordening op de hals die door R2P niet zijn gedekt, die überhaupt niet zijn gedekt, omdat niemand weet hoe je een staat vormt in een gebied dat een heel andere historie heeft dan de Westerse.

“Ik zou het nog ingewikkelder willen maken: behalve met de politieke ordening heb je ook te maken met de economische en de rechtstatelijke ordening. R2P wijst ons erop dat veiligheid veel meer dimensies heeft. In combinatie met de schaarse middelen sluipt er dan onvermijdelijk een aspect van – als je het kwaad wilt zeggen – willekeur, of als je het positief wilt formuleren, van beperktheid in. Bij ingrijpen gaat het overigens niet altijd om militaire interventie, er is een heel scala aan denkbare maatregelen. Maar soldaten zend je gemakkelijker uit dan ontwikkelingswerkers, bemiddelaars of versterkers van *civil society*. Dus het gevaar is ook weer dat toch het accent op militaire actie komt telggen, omdat dat nu eenmaal het meest tastbaar is. Het is vreselijk moeilijk om goed in zo’n conflict met al zijn complexiteit in te grijpen. De dromen en wraakzucht waarmee de wereld Afghanistan introk – overigens waren het ook de dromen van de Afghanen zelf – waren heel simpel: Taliban eruit en democratie erin. Nu is iedereen wel teruggekomen van die grootheidswaanzin, die maakbaarheidsgedachte. Veel mensen hebben ook hun buik vol van dat soort grote megalomane projecten als Irak en Afghanistan. Aan de andere kant: als je belang hebt bij

Realpolitiker”



FOTO: PETER VALCKX

een soort van wereldstabiliteit, welvaart etc., dan kun je niet genoeg nemen met die voortwoekerende conflicthaarden.”

Welke lessen zijn er te leren voor toekomstige interventies?

“Voor alles moet je een lange adem hebben. Het is een riskante onderneming om mensen uit een fragiele en conflictueuze situatie te helpen: het is misschien niet succesvol en levert niet meteen resultaat op. Je hebt met onvoorspelbare ontwikkelingen te maken. Logge organen als de VN, de EU en de Wereldbank proberen wel lessen toe te passen, hoe imperfect ook. In Libië is meteen toen de luchtaanvallen begonnen, aan lange termijn *postconflict* planning gedaan. Het belang van lokaal draagvlak is onderkend. Er zijn *pools* van diplomaten en deskundigen opgeleid en uitgestuurd.

Maar daarvan zijn er nog veel te weinig. Politietrainerscapaciteit is er bijvoorbeeld nauwelijks, terwijl de Wereldbank en VN er om schreeuwen.

Ten tweede moet je werken aan preventie en *early warning mechanisms*. Je moet informatie verzamelen, investeren in vrije media, gebruikmaken van lokale en regionale partners. De VN raadpleegt al vaker civil society rapporteurs en maakt gebruik van regionale netwerken zoals de Afrikaanse Unie. Ook diplomaten moeten er veel meer op uit gaan. Er moet een transparante ‘handen en voeten en ogen en orendiplomatie’ van de straat worden opgebouwd. Je moet weten met wie je kunt onderhandelen, en waarover. Hieraan kan progressieve politiek veel bijdragen. Wij leggen immers graag de nadruk op preventie. En daar is nog een wereld te winnen.”

De internationale gemeenschap let natuurlijk vooral op de strategisch belangrijke gebieden. Hoe krijg je aandacht voor vergeten uithoeken?

“Daar raak je aan een belangrijk punt. Progressieve politici hebben meer moeite met de irrationele en lelijke kanten van interventie. Keiharde opportunistische overwegingen, geopolitiek en handelsbelangen spelen een rol, geweldsmiddelen zijn slordig. En vergeet niet de emotionele kant: zodra de wapperende boerka’s en de huilende vluchtelingenkinderen in beeld verschijnen, heeft dat een effect op mensen. Alles wat niet strookt met de mooie humanitaire plaatjes, ligt bij ons traditioneel lastig. Gelukkig maar. Maar als je een actieve rol wilt blijven spelen in het buitenland, dan moeten we met dat soort zaken leren omgaan. Ik zou graag willen dat er niet alleen actie te mobiliseren was voor Libië, maar ook voor Syrie of de

Palestijnen. Maar zo ligt het niet. Voor sommige mensen is dat reden om hun handen maar niet aan de politiek te willen branden. Ik ben niet van die school. We moeten gelijktijdig werken aan een wereld waarin allerlei belangen veel transparanter worden en op de korte termijn proberen situaties te beïnvloeden met de riemen die we hebben. De doctrine van de mensenrechten is niet voldoende om actie te mobiliseren. Wij willen het graag zuiver houden, maar dat gaat nu eenmaal niet. We moeten tussen al die belangen ook als *Realpolitiker* opereren.”

Moet je je niet blijven afvragen wie er profiteert van een bepaalde interventie en of je praktijken steunt waar je helemaal niet bij betrokken wilt worden.

“Inderdaad, dat lijkt me typisch de taak van progressieve politici om hiervoor te waken. Maar stel nu dat het resultaat van dat doorvragen is: het belang van (bijvoorbeeld) de militaire inzet tegen piraten voor de kust van Somalië is keihard het beschermen van de Nederlandse koopvaardij, terwijl je weet dat te weinig gebeurt met de dieperliggende oorzaken van de piraterij. Toch zeg ik dan geen nee. Wel weet ik dan op welke merites ik de acties – en de rekening daarvan! – kan beoordelen. Op den duur krijgt dat effect. Kostbare, korte termijn bescherming van de koopvaardij wint aan rechtvaardiging als ook aan duurzame oplossingen wordt gewerkt.”

Hoe beslis je als parlementariër of je een bepaalde interventie al dan niet steunt? Er is altijd sprake van gebrek aan informatie en onzekerheid. Moeten er een lijstje criteria komen of is elke situatie zo anders dat dat zinloos is?

“De bedenkers van R2P hebben een aantal criteria opgesteld die wij kunnen onderschrijven: het doel van een interventie – en dan heb je het vooral over een militaire – moet duidelijk zijn, het moet haalbaar zijn met de beschikbare middelen, er moet een plan liggen voor na de interventie, en er moet een mandaat liggen, het liefst van de Veiligheidsraad en anders in elk geval zo legitiem en breed mogelijk, en tenslotte moet er regionaal draagvlak zijn. Dat zijn nuttige criteria, al zijn ze wat abstract. Maar dat is onvermijdelijk, want ieder conflict is uniek en gebonden aan lokale geschiedenissen en omstandigheden. Je kan nooit simpelweg het lijstje aftikken en dan ja of nee zeggen. Je moet het per geval secuur bekijken, met veel lokale informatie van zoveel mogelijk kanten. Je moet dus wel zorgen dat je de netwerken

hebt klaarstaan om dat soort informatie te krijgen.”

Hoe verklaar je de onenigheid in de partij over de politietrainingsmissie in Kunduz?

“Ik heb de pijn en passie hierover in de partij onderschat. Vooral omdat eerdere missies die wel gesteund werden, zoals Kosovo en andere NAVO-missies in Afghanistan. Nu hebben we te maken met een een gemengde EU/NAVO-missie met civiele doelstellingen die vrij letterlijk vermeld stonden in het verkiezingsprogramma. Misschien is er sprake van een verschillend historisch besef in de partij, of is het heel moeilijk om een eensgezinde mening te vormen te midden van alle opruiende media-aandacht. Ik vraag me ook wel eens af of het werkelijk om Kunduz ging, of ook om de pijnlijke politieke verhoudingen waarbinnen we moesten opereren.”

Twijfelden sommigen niet aan de mogelijkheid om in Afghanistan opbouwwerk te doen, zoals de oorspronkelijke bedoeling van GroenLinks was en vreesden ze daarom niet dat ook deze missie een verkapt militaire missie was? Daarnaast speelde achterdocht tegen de internationale coalitie die de interventies in Afghanistan leidt.

“Die kritische houding legt terecht de vinger op de zwakke plekken van interventies in conflictlanden. Er zijn in Afghanistan veel dromen gedroomd die ook weer in scherven zijn gegaan. Er zijn fouten gemaakt. De belangrijkste les is dat je het niet even in een paar jaar fikst. Zeker in Afghanistan is een langdurige betrokkenheid nodig, niet alleen op veiligheidsniveau, maar ook op het niveau van het bestuur, de rechtstaat en de economie. Maar ook een intelligente, op maat gesneden betrokkenheid, die van tegenslag leert.”

R2P leidt dus tot duurzame betrokkenheid bij het creëren van orde in een niet functionerende staat. Speelt het GroenLinks geen parten dat, als gevolg van de eigen geschiedenis, het belang van orde in het algemeen wordt onderschat?

“Ja, we hebben moeite met uniformen en gezag. Daar moeten we echt een slag slaan, want het is in het belang van onze eigen veiligheid dat we daarmee leren omgaan. Orde is belangrijk. Als je dan de vraag stelt welke orde, ben ik er ten diepste van overtuigd dat de meest duurzame en stabiele orde een democratische orde is, waarin mensen en minderheden hun eigen stem vertegenwoordigd zien en waar geweldloze besluit-

vormingsprocessen plaatsvinden.

Dat roept dilemma's op. Bijvoorbeeld: accepteer je uit behoefte aan orde en veiligheid een religieus getinte orde in plaats van een seculiere? Het feit dat de Afghaanse autoriteiten falen een werkend rechtssysteem op te zetten, is een perfecte voedingsbodem voor parallelle shariarechtbanken van Taliban op motoren, die de verre dorpen weten te bereiken, maar wel hardhandig recht spreken. Sommige dorpelingen geven daar dan toch de voorkeur aan, want het is tenminste iets. Hoe ga je daarmee om? In ieder geval geloof ik niet in het opstellen van dichtgetimmerde interventiemodellen, omdat het enorm kan verschillen wat in een bepaalde situatie van buitenaf werkbaar en mogelijk is.”

Nog een dilemma. Links had vaak kritiek op het Westerse optreden in het Midden-Oosten en ook in Afghanistan: onderdrukkende regimes werden in het zadel geholpen, gesteund of ten val gebracht, omdat dat goed uitkwam. Actuele interventies worden ook meestal in een Westerse coalitie uitgevoerd. Daar maak je dan deel vanuit. Hoe ga je als linkse partij dan met je kritische positie om?

“Daar komt de politiek om de hoek kijken. Hoe ga je om met de erfenis van het bloedige en slordige Westerse optreden en in hoeverre laat je dat je visie op de toekomst kleuren? Dan ben ik van het optimistische slag. Ik denk dat het de opdracht van de progressieve politiek is om mensenrechten, burgerbescherming, maatschappelijk verantwoord ondernemen en brede legitimiteit en lokale betrokkenheid zoveel mogelijk in ons buitenlandbeleid te vertalen.”

Waar is dat optimisme op gebaseerd?

“We leven op deze aardkloot ook gewoon met de mensen die we hebben. Je moet het streven niet opgeven om de fouten uit de geschiedenis voor de toekomst te overwinnen. Een beschaafde wereld met iets meer vrede, welvaart en schoonheid is de stip op de horizon waar je met zijn allen op af wil. En zo'n wereld is mogelijk: meer duurzaamheid is mogelijk, beter met conflicten omgaan is mogelijk. Je vindt in elk land wel mensen die ook bereid zijn de schouders eronder te zetten.”

=



Van een gezaghebbende politieke analist vernam ik onlangs het volgende: de Dood komt op bezoek bij Poetin, ex president van Rusland, nu eerste minister van Rusland en straks vermoedelijk weer president van Rusland. Met z'n zeis en met die rare pij staat de Dood daar in het Kremlin. En hij zegt: "Vladimir Vladimirovitsj, je tijd is daar." Maar Poetin drukt op een knop en twintig kale vechtjassen springen tevoorschijn. Ze tuigen de Dood af, breken z'n zeis en smijten hem in de Lubljanka, de gevangenis van de geheime dienst. Daar meppen ze nog een tijdje flink op hem in. Alleen vergeten ze de deur van de cel te sluiten. De Dood ontkomt en zoekt hinkend en bont en blauw via wat sluiptwegen de weg terug naar God. In de hemel aangekomen doet de Dood jammerend zijn verhaal. God luistert bezorgd toe, dan vraagt hij handenwringend: "Zeg, Dood, niet om het een of ander, maar je hebt toch niet verteld wie je gestuurd heeft, hoop ik?"

Het aantal meldingen van de daling van de populariteit van Poetin groeit. Boegeroep wan-

neer hij opduikt bij sportwedstrijden, parlementsleden die het vertikken op te staan als hij binnenkomt, dreigende opiniecijfers. Omdat de sterke en stoere man van Rusland inmiddels zo lang in het zadel zit dat zelfs Russen hem een beetje zat worden, is het niet zo moeilijk om berichten of zelfs peilingen te produceren die aannemelijk maken dat hij het onderspit gaat delven.

Maar het drama dat achter alle terechte kritiek op de regering van Rusland schuilt, is dat je iedere Rus een betere regering wenst, maar geen enkele Rus een slechtere regering. En wanneer Poetin vervangen wordt, is zijn opvolger een minder aantrekkelijk figuur.

Wie de programma's van de oppositiepartijen onder elkaar zet krijgt niet zo veel greep op wat men nu echt anders wil. Minder corruptie, meer banen, goedkopere huizen en dat soort dingen klinken heel verstandig. Wie wil het niet? Hoe dit alles tot stand moet komen en met steun van welke van de vele concurrerende partijen, daarover zwijgt iedereen. Met een iets sceptischer blik lijkt het dat veel tegen-

standers van Poetin vooral graag zelf eens een lik uit de pan willen nemen. Veel invloed verzamelen ze daar niet mee.

Voor zover er strijd om de macht is, speelt die zich elders af, buiten ons gezichtsveld. Mocht de baas van Rusland zijn kaarten de komende maanden erg onhandig spelen, dan komt zijn opvolger eerder uit de boezem van het Kremlin dan uit de rijen van de verlichte democraten. En omdat dit gepaard zal gaan met chaos, heeft die opvolger dan hetzelfde ticket als Poetin ooit had: het herstellen van rust en orde, niet het invoeren van frivoliteiten als transparantie en inspraak. Minder Poetin betekent vermoedelijk meer puinhoop. Dan maar de duivel die je kent. Minder Poetin betekent vermoedelijk meer puinhoop, meer gedonder voor de paar activisten en journalisten die nog kritiek durven te uiten, om over de hemel maar te zwijgen.

=

MENNO HURENKAMP UIT MOSKOU

Duivel

Van Koude Oorlog



**NAVO
BROEDPLAATS VAN TERRORISTEN**

© Spandilker

naar humanitaire interventie

GroenLinks heeft vanaf het begin hevig gedebatteerd over buitenlandse interventie. In het begin volgde de partij het denken uit de Koude Oorlog, maar stap voor stap werd dat ingeruild voor een visie die interventie om humanitaire redenen omhelst. Verslag van een ontwikkelingsgang.

Een jaar na het einde van de Koude oorlog werd GroenLinks officieel opgericht, maar in het voorjaar van 1989, toen GroenLinks daadwerkelijk tot stand kwam, stond de Berlijnse muur er nog. De Koude Oorlog speelde dan ook aanvankelijk een dominante rol in het denken over vrede en veiligheid binnen GroenLinks. In feite bestond er tot 1990 een bevroren wereld, met bevroren conflicten, waarbij ingrijpen ondenkbaar was. Zou het Westen ingrijpen, dan zouden de Russen immers hun nucleaire arsenaal in stelling brengen en *vice versa*. Vandaar dat de frustraties hoog waren toen bijvoorbeeld in 1968 in Praag de Tsjechen, toen nog de Tsjecho-Slowaken, in opstand kwamen tegen de Russen. Iedereen wilde hen wel steunen, maar omdat het aan de andere kant van het IJzeren Gordijn gebeurde, was ingrijpen ondenkbaar. Datzelfde gold voor de oorlog tussen Irak en Iran van 1980 tot 1988 waarin naar schatting twee miljoen doden vielen. Het Westen steunde het Irak van Saddam, omdat het Iran van Khomeini nog minder werd vertrouwd. De Navo in het Westen en het Warschaupact in het Oosten hielden elkaar in een houdgreep, niet in de laatste plaats door hun kernwapens. Die kernwapenstrategie was een belangrijke reden voor het anti-Navo standpunt van de PSP, de CPN en de PPR. Niet lang na de grote kernwapendemonstraties in de jaren tachtig werd GroenLinks geboren. In de partijen die GroenLinks vormden dacht men al circa dertig jaar als volgt: de Navo is niet onze Navo. Kernwapens willen we niet. Ingrijpen wilden we af en toe misschien wel, maar dat kon niet.

Omslag

In 1990 begint de wereld te ontgooien en dat krijgt een grote invloed op het denken van GroenLinks. Al meteen in augustus 1990 is er de inval van Irak in Koeweit: de eerste Golfoorlog is een feit. Een paar maanden later

vallen Westerse troepen, onder VN-mandaat en gesteund door onder ander Egypte, Irak aan in Koeweit. Tegen die operatie was GroenLinks fel gekant. Ik ben zelf nog, ik durf het amper te beken, voorzitter van het anti-golfoorlogcomité geweest. De algemene gedachte was dat die oorlog werd gevoerd om de oliebelangen van Amerika veilig te stellen, niet vanwege mensenrechten. Eerlijk gezegd denk ik dat deze oorlog nog te vroeg kwam voor GroenLinks om toen al een nieuw standpunt over ingrijpen en humanitaire interventie te hebben.

Maar de eerste echte omslag kwam redelijk snel daarna. Na de bevrijding van Koeweit begon het optreden van Saddam Hussein steeds problematischer te worden. De in Noord-Irak levende Koerden steunden de inval in Koeweit en werden nu door Saddam bedreigd. Toen deed het Westen iets nieuws: het stelde een no-fly zone in. Het was een van de lange tijd ongebruikte instrumenten die na de Koude Oorlog opeens beschikbaar kwamen voor de internationale gemeenschap. De Verenigde Staten, Frankrijk en Groot-Brittannië garandeerden dat er vanaf een bepaalde hoogte- en breedtegraad niet gevlogen mocht worden, zodat de Koerden daar niet gebombardeerd konden worden. Met militaire middelen werd een soort bestand afgedwongen: Saddam werd op afstand gehouden. Het nog maar net opgerichte GroenLinks, dat van oudsher weinig op had met militair optreden, dat tegen de Navo was, moest een besluit nemen. En ondanks enige twijfel, werd besloten om die militair afgedwongen no-fly zone te steunen. De redenen waren humanitair: de Koerden vroegen er om en het gevaar dat ze door Saddam zouden worden uitgeroeid, was niet denkbeeldig. Dat was voorjaar 1991.

Dan ontstaat er een tweede conflict. Dit heeft naar mijn mening uiteindelijk geleid tot een fundamentele verandering in het denken van GroenLinks. We schrijven juni 1991 en Joegoslavië begint uit elkaar te vallen: Slovenië en Kroatië verklaren zich onafhankelijk, waarna er in het najaar oorlog uitbreekt tussen Servië en Kroatië. De stad Vukovar wordt met de grond gelijk gemaakt door de Serven. De beelden gingen de hele wereld over: voor de ogen van Europa werd een hele stad aan puin geschoten, met duizenden slachtoffers als gevolg. De Europese Unie wist niet wat te doen, de hele wereld wist eigenlijk niet wat te doen. Ook GroenLinks wist niet goed wat ze met de situatie aanmoest: moet er ingegrepen worden? Zo ja, hoe? Onder wiens vlag moet dat dan gebeuren? Uiteindelijk werd er

niet ingegrepen.

Twee maanden later, in december 1991, stelde GroenLinks haar eerste beginselprogramma vast. De buitenlandparagraaf onder het kopje 'Vrede en veiligheid' is een tamelijk onschuldig pleidooi voor een geweldloze vredespolitiek en, en dat is opvallender, voor steun aan veel pan-Europese niet-militaire organisaties zoals de OVSE, de organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa, de Raad van Europa en de VN. Op die organisaties vestigde GroenLinks zijn hoop als het gaat om gewapende conflicten. Er lagen nog andere voorstellen op tafel, maar het congres was zeer rumoerig en kwam er niet uit; na twee dagen vergaderen werd uiteindelijk besloten om uitspraken over vrede en veiligheid uit te stellen. De partij gunde zichzelf nog een jaar tijd om naar een compromis te zoeken tussen de radicale en pragmatische voorstellen over vrede en veiligheid. In oktober 1992 worden een aantal stellingen toegevoegd die een eerste doorbraak laten zien in wat GroenLinks nu wel of niet bereid is te accepteren. Er wordt gesteld dat het bewaken van de vrede, *peacekeeping*, na een conflict acceptabel is wanneer het onder VN-vlag gebeurt. Voor het eerst wordt hier geaccepteerd dat er soms militaire middelen nodig zijn om de vrede te handhaven na afloop van een conflict, of voordat een conflict losbarst. *Peacekeeping* mag. En ook *peace-enforcing*, dat wil zeggen dat je gewapenderwijs vrede afdwingt, mag ook onder bepaalde omstandigheden. Met name het voorkomen van genocide wordt als een voorwaarde genoemd. Twee jaar na het ontstaan van GroenLinks werd erkend dat een totaal geweldloze vredespolitiek wel wenselijk is, maar niet altijd haalbaar. De Navo wordt in dezelfde uitspraak nog altijd niet geaccepteerd: die moet worden opgeheven. Eigenlijk is hier sprake van een vreemde contradictie, want de Navo is de enige organisatie die een opdracht van de VN tot *peacekeeping* zou kunnen uitvoeren. Hier klonk nog een echo uit het verleden.

Zeer opvallend is ook dat er een vernieuwende visie gegeven wordt op de rol van het leger, in een tijd dat Nederland nog een dienstplichtig leger heeft. Dat wordt na de Koude Oorlog overbodig geacht. We moeten de dienstplicht afschaffen en omschakelen naar een klein, professioneel leger met als belangrijkste taak optreden in vredesmissies, aldus de tekst uit 1992. Achteraf gezien toont GroenLinks hier een vooruitziende blik op de ontwikkeling van conflicten en de rol van legers.

Deze uitspraken worden aangenomen met meerderheden van 60 procent voor, 40 procent tegen. Er is nog altijd veel verzet tegen de erkenning dat militair optreden soms noodzakelijk is.

Dit nooit meer

Intussen gaat het conflict in Joegoslavië door. Dat concentreert zich dan niet meer in Kroatië, maar is verschoven naar Bosnië-Herzegovina, waar tussen 1992 tot 1995 een burgeroorlog woedt. Naar schatting komen daarbij tweehonderdduizend mensen om het leven. De Bosnische Serviërs jagen de Moslims en de Kroaten weg en die doen, als ze de kans krijgen, hetzelfde in gebieden waar de Bosnische Serviërs de meerderheid vormen. Etnische zuivering is het woord van die dagen. Er kwamen beelden van kampen: vermagerde gevangenen die tegen prikkeldraad aanstonden. De herinnering aan de concentratiekampen uit de Tweede Wereldoorlog werd door die beelden gewekt. En dan waren er de beschietingen van Sarajevo: de hoofdstad van Bosnië ligt in een dal en werd vanuit de heuvels beschoten door sluipschutters en door grofgeschut. Mensen konden hun eigen straat niet meer oversteken zonder gevaar voor eigen leven. Die beelden werden ons bijna dagelijks voorgeschoteld en velen zullen ze ook vandaag nog op hun netvlies hebben staan. Niemand wist wat er aan gedaan moest worden. De Europese Unie was totaal verdeeld: Duitsland wilde één ding, Frankrijk wilde een ander, Groot-Brittannië wilde weer wat anders, maar er gebeurde niets en de oorlog ging maar door. Uiteindelijk hebben de Verenigde Staten in 1995 ingegrepen: ze bombardeerden de stellingen rond Sarajevo, waardoor de Bosnische Serviërs zich terugtrokken.

Het algemene gevoel na deze drie jaar was: Dit nooit meer! Het kan niet zo zijn dat we in een vreedzaam Europa leven na de val van de Muur en dat op de deurmat van Europa mensen elkaar afmaken, dat er concentratiekampen zijn zoals vijftig jaar geleden: dat mogen we nooit meer accepteren.

Dat gevoel werd nog versterkt door de gebeurtenissen in de zomer van 1995 in Srebrenica. Het kampement van de VN waar veel Bosnische mannen, vrouwen en kinderen hun toevlucht hadden gezocht. De VN-troepen – op dat moment Nederlandse soldaten – waren klein in aantal, maar wekten desondanks de indruk dat ze de mensen in dat kamp zouden beschermen. Toen rukten de Bosnische Serviërs onder leiding van generaal Mladic naar Srebrenica op; de Nederlandse

troepen vroegen om luchtsteun om die troepen te bombarderen, maar kregen die niet en uiteindelijk werden mannen en vrouwen gescheiden en werden 8000 mannen en jongens koelbloedig vermoord.

In dezelfde tijd speelde zich in Afrika eveneens een drama af. In 1994 breekt in Rwanda een buitengewoon bloedige burgeroorlog uit tussen de Tutsi's en de Hutu's. In een paar maanden tijd worden achthonderdduizend mensen omgebracht. Aanwezige VN soldaten staan machteloos en vluchten. In korte tijd werden in de wereld enorme aantallen mensen omgebracht terwijl de internationale gemeenschap werkeloos toekeek. Dit heeft grote invloed gehad op de standpunten van GroenLinks, net als op andere partijen en internationale organisaties.

In 1999 wordt dit zichtbaar. Sinds een paar jaar wordt er niet meer gevochten in Bosnië, maar dan laait het conflict weer op in Kosovo. Serven proberen de Kosovaren, een overwegend Albanese meerderheid in het zuiden van Servië, massaal te verdrijven. Ze schrikken daarbij niet terug voor moordpartijen. Er vielen ongeveer tienduizend doden. Er kwamen beelden van chaotische taferelen aan de Kosovaars-Macedonische grens, waar honderdduizend Kosovaren door de Serven uit hun eigen land verdreven worden. Er ontstaat een enorme discussie in de VN, maar de VN is verlamd: de Russen en Chinezen (niet toevallig de tegenstanders uit de tijd van de Koude Oorlog) zijn tegen en er is dus ook geen VN-uitspraak die ingrijpen legitimeert. Maar dan begint het kwade geweten van Europa en de wereld op te spelen. De Navo wil ook zonder VN-mandaat ingrijpen. Na Bosnië en Rwanda kunnen we niet accepteren dat er opnieuw tienduizenden doden vallen terwijl we dat zouden kunnen voorkomen. In maart en juni wordt eerst Kosovo gebombardeerd, en later ook delen van Servië, om de Serven te dwingen de verdrijving van de Kosovaren te stoppen.

Binnen GroenLinks leidt dit tot een buitengewoon heftig debat. De ene helft zegt: “ja, na Bosnië en Rwanda moeten we deze keer wel ingrijpen” en de andere helft zegt “er ligt geen VN mandaat en we vertrouwen de Navo niet. Bovendien gaat er zoveel meer kapot dan alleen militaire Servische doelen: dit kunnen we niet voor onze rekening nemen.” Uiteindelijk kiest de meerderheid van GroenLinks ervoor om de bombardementen toch te steunen. De Duitse Groenen voeren op dat moment precies hetzelfde debat. Joska Fischer, dan zo'n half jaar minister van

Buitenlandse zaken, moet de verantwoordelijkheid nemen: Fischer is voor Duitse steun aan de Navoactie. Daarop wordt hij heftig aangevallen in zijn eigen partij, waarbij Fischer door zijn eigen partijgenoten met verf wordt bekogeld. Maar Fischer houdt voet bij stuk en Duitsland doet mee aan de operatie. En ook Nederland doet mee, mét steun van GroenLinks. Het is de eerste militaire interventie, én het eerste Navo-optreden dat GroenLinks steunt.

Na elf september

De veranderingen in de wereld gaan door en GroenLinks verandert mee. Na de aanslag op de Twin Towers in 2001, besluiten de Verenigde Staten om Afghanistan binnen te vallen, dat al jarenlang fungeert als een vrijhaven van waaruit Al Qaida opereert en waar de Taliban al jarenlang een schrikbewind voeren.

De eerste twee weken van de Amerikaanse operatie in Afghanistan worden door GroenLinks gesteund vanwege terrorisme en vanwege de Taliban, die vooral vrouwen zwaar onderdrukken. Maar dan ontstaat er al snel een debat. Zoals wel vaker bij GroenLinks verloopt het debat in golfbewegingen: na Kosovo in 1999 laait toch de twijfel weer op, ook omdat, zoals in elk gewapend conflict, de eerste burgerslachtoffers vallen: er vallen doden bij aanvallen van de Amerikanen en er worden doelen getroffen die niet getroffen hadden mogen worden. Er komen steeds meer berichten dat er in Noord-Afghanistan gruwelijkheden plaatsvinden onder de mantel van die interventie. En dan, op de dag dat Kabul bevrijd wordt, trekt GroenLinks zijn steun in. Achteraf was dat geen handig moment. Net op het moment dat de missie succesvol is, het land is bevrijd van de Taliban en Bin Laden het land heeft verlaten, weet GroenLinks het even niet meer. De partij wordt verscheurd door enerzijds de wens een einde te maken aan het bewind van de Taliban en anderzijds de ontzetting over de *collateral damage*, de burgerslachtoffers die bij dat ingrijpen vallen.

In 2003 vallen de Verenigde Staten, gesteund door Groot-Brittannië en een deel van de Europese Unie, Irak aan. Europa is verdeeld, vooral over de vraag of Saddam Hussein inderdaad massavernietigingswapens heeft ontwikkeld, het officiële argument voor ingrijpen. Ook GroenLinks heeft er zware twijfels bij en is tegen de inval, net als vrijwel alle Groene partijen in Europa. Achteraf blijken alle zogenaamde bewijzen gefingeerd te zijn. Nederland doet mee, maar dat heeft eigenlijk tot weinig discussie geleid. Voor

GroenLinks is het relatief gemakkelijk om nee te zeggen tegen deze oorlog, al zijn er ook mensen die zich afvragen hoe je dan wel van Saddam af moet komen? Want het is bekend dat er gemiddeld elk jaar onder Saddam zo'n twintigduizend doden vallen: mensen worden gemarteld, verdwijnen en worden geëxecuteerd en dat al jarenlang. Maar uiteindelijk is iedereen het erover eens dat een oorlog, zeker zonder VN-mandaat, hiervoor geen oplossing is.

In 2008 neemt GroenLinks een nieuw beginselprogramma aan. Dat is een stuk korter als het gaat om vrede en veiligheid. Het is waarschijnlijk een weerspiegeling van het feit dat er op dat moment minder geworsteld werd binnen GroenLinks. De OVSE wordt niet meer genoemd; de gedachte dat die de Navo zou kunnen vervangen is verlaten. Ook over de Navo zelf wordt met geen woord meer gerept, ondanks pogingen om er wel iets over te zeggen. De gedachte overweegt: de Navo is er nu eenmaal, al vinden we dat niet altijd leuk. In Kosovo waren we wel blij dat er een bondgenootschap was dat de bombardementen kon uitvoeren die ook wij wilden. Dus de Navo laten we maar even links liggen. Blijft over de VN. Dat is nog altijd de organisatie die wat betreft GroenLinks in zaken van vrede en veiligheid gezaghebbend is. De voorwaarden voor militaire interventies zijn niet veranderd: die zijn acceptabel als er genocide dreigt en als alle niet-militaire middelen zijn uitgeput of niet effectief zijn gebleken.

In twintig jaar tijd heeft GroenLinks leren accepteren dat militaire interventies onder bepaalde voorwaarden soms noodzakelijk zijn, maar we blijven ons daar toch een beetje ongemakkelijk bij voelen. Als we eens ja hebben gezegd bestaat bij het volgende conflict altijd de neiging om nee te zeggen of zeer sceptisch te zijn. Wel is het debat in de loop der tijd minder ideologisch geworden en pragmatischer: helpt het, is het redelijk, is alles geprobeerd? Recentelijk hebben we dat weer meegemaakt in het debat over Kunduz en Libië.

R2P

Wat mij betreft vloeit de steun aan de missie in Kunduz op een logische wijze voort uit de ontwikkeling van het denken van GroenLinks over vrede en veiligheid. Het past in de aanvaarding van *peacekeeping* in 1991. Het trainen van politie is in meerdere documen-

ten uit 2007, 2008 en 2010 genoemd als een voorbeeld voor een soort alternatief voor militair ingrijpen. Dat het een moeilijk dossier zou worden, was wel duidelijk. Het was een loffelijk streven van de fractie om te eisen dat de door Nederland opgeleide politieagenten nooit en te nimmer militair zouden worden ingezet, maar je kon op je vingers natellen dat dat wel eens heel erg lastig zou gaan worden. Mocht blijken dat dit toch gebeurd en er toch politieagenten militair worden ingezet, dan kan GroenLinks niet anders dan haar steun aan de missie intrekken. De Kunduz missie is een beetje teveel een GroenLinks missie geworden, terwijl het natuurlijk een regeringsmissie is, die GroenLinks moet controleren. Als je teveel op de stoel van de uitvoerende macht gaat zitten, loop je het gevaar dat je zelf wordt aangesproken op alles wat er daarna mis gaat.

Het optreden van de fractie met betrekking tot Libië heeft me enigszins verbaasd. Ik vond dat GroenLinks terecht de resolutie van de Veiligheidsraad met instemming begroette, en ook het gewapend optreden dat daarmee gelegitimeerd werd, omdat Khaddafi op dat moment in Benghazi – dat zal niemand betwijfelen – op het punt stond om tienduizenden mensen om te brengen. Hij beschreef zijn eigen burgers als honden en ratten, die moesten worden uitgeroeid. Wat mij betreft werd er terecht ingegrepen, zeker omdat er een VN-mandaat lag, de Arabische Liga voor was en de Libische oppositie erom smeekte. Maar GroenLinks trok vervolgens haar steun weer in toen de missie werd overgenomen door de Navo en dat is wat mij betreft een beetje wankelmoedig: eerst ja zeggen, dan nee, omdat de Navo er niet helemaal één standpunt op nahield. Dan had je in het begin ook niet moeten steunen, want toen was er een losse coalitie, waarin de Fransen iets anders wilden dan de Amerikanen en de Turken. Natuurlijk had niemand echt een helder beeld van wat er na het ingrijpen moest gebeuren. Maar is dat nou een reden om de steun terug te trekken? En dan wel te accepteren dat er moordpartijen plaatsvonden, alleen misschien elders, in Misrata? Bij Libië weten we natuurlijk dat het niet van de GroenLinks stem afhangt, dat maakt het gemakkelijker dan Kunduz. Maar in mijn ogen past ook de interventie in Libië in de ontwikkeling van het denken van GroenLinks.

Het denken van GroenLinks is voor een groot

deel terug te vinden in de filosofie van die de VN de laatste jaren heeft ontworpen en die bekend staat als de *Responsibility to Protect* (R2P). De Veiligheidsraad en de Algemene Vergadering van de VN hebben ermee ingestemd. En ook daar speelde Rwanda en Joegoslavië een belangrijke rol. In het kort zegt men: ja, er zijn situaties denkbaar waarin de internationale gemeenschap de plicht heeft om burgers te beschermen als hun eigen overheid dat niet meer kan. Daar zijn alle voorwaarden bijgezet om te voorkomen dat iedereen die *triggerhappy* is die filosofie snel kan gebruiken om maar overal in te grijpen. Dat is een radicale breuk met het denken over soevereiniteit waarbij de internationale gemeenschap zich niet binnen de grenzen van een land mag begeven. R2P beantwoordt aan het sterke gevoel van verantwoordelijkheid dat ook binnen GroenLinks wordt gevoeld, dat je niet langs de kant kan blijven staan als er verschrikkelijke dingen gebeuren of op het punt staan te gebeuren. Het zou goed zijn voor GroenLinks om zich te profileren als een partij die zich beroept op de *Responsibility to Protect*.

Militaire interventies zijn binnen GroenLinks nog altijd omstreken en misschien is dat ook helemaal niet slecht. Ik zou mezelf niet prettig voelen in een partij die heel automatisch zegt: natuurlijk, schiet ze allemaal maar neer. Wel denk ik dat het een positieve ontwikkeling is dat GroenLinks meer pragmatisch van geval tot geval bekijkt of men bereid is het gebruik van militaire middelen toe te staan.

=

Dit is de licht bewerkte tekst van een lezing van Joost Lagendijk in maart 2011 voor de GroenLinks academie.

Vluchtelingen uit Libië lopen naar een kamp van de UHNCR vlak over de grens in Tunesië.
Fotograaf Chris Bode: "Ik zag een onafzienbare stroom mensen langskomen, voornamelijk Bengaalse arbeidsmigranten uit Libië, die niet terug wilden naar hun eigen land. Het drama voltrok zich voor mijn ogen. Ik stond stil en drukte af, de ene foto na de andere."



GroenLinks moet voo

Als een partij met weinig hang naar geopolitiek, is GroenLinks geschikt om R2P een centrale plek te geven in de internationale besluitvorming. De partij kan aanjager zijn van discussies over vergeten landen, dilemma's rondom interventie en zich sterk maken voor conflictpreventie en grotere deelname van Nederland en EU-landen in VN-vredesmissies.

Nooit meer Cambodja, Rwanda, of Srebrenica. Het falen van de internationale gemeenschap bij massamoorden moest worden gestopt. In 2005 werd een antwoord gevonden in *Responsibility to Protect* (R2P), dat werd omarmd door alle wereldleiders tijdens de VN top in 2005. Daarna werd het echter stil rondom R2P, vooral in de internationale politiek en media. Veel NGO's hadden het hele principe al afgeschreven. Tot de interventie van de NAVO in Libië. Nu staat R2P ineens weer midden in de aandacht: de wereld denkt weer na over *Never Again*. Wat kan dit betekenen voor GroenLinks?

Als gevolg van Libië wordt de kern van R2P tegenwoordig teruggebracht tot militaire interventie. Onterecht en jammer, want R2P is veel meer dan dat. *Responsibility to Protect* is bedoeld om bevolkingen structureel te beschermen tegen de ergste mensenrechtenschendingen als genocide, oorlogsmisdrijven, etnische zuiveringen en misdrijven tegen de menselijkheid. Daarvoor is veel meer nodig dan sporadische militaire interventies.

R2P bevat drie pijlers. Ten eerste de primaire verantwoordelijkheid van een staat om zijn eigen mensen te beschermen. Vervolgens ondersteuning van de internationale gemeenschap via ondermeer capaciteitsopbouw, ontwikkelingssamenwerking en de opbouw van een veiligheidsapparaat. De derde pijler behelst dan adequate reactie van de internationale gemeenschap indien een staat niet bereid of in staat is om zijn bevolking te beschermen, inclusief militaire interventie. R2P herdefinieert hiermee soevereiniteit van een recht om onderdanen naar eigen denken te behandelen tot een collectieve verantwoordelijkheid om de bevolking te beschermen.

Niet sexy

Het preventieve deel in pijler twee van R2P heeft zich in de praktijk al deels bewezen. De bemiddeling in Kenia door Kofi Annan in 2008 en het snelle preventieve ingrijpen in Guinea en Kirgizië in 2009, mede op basis van R2P, voorkwam verdere moordpartijen. Steeds vaker hebben ook VN-vredesmissies omvangrijke mandaten om burgers te beschermen, zelfs met stevig geweld.

Met het oog op R2P heeft de Secretaris-Generaal het VN-apparaat voor preventieve diplomatie de laatste jaren sterk uitgebouwd met regionale speciale gezanten, bemiddelaars, *rapid-response teams*, uitwisseling van

informatie, extra steun voor politiek lastige verkiezingen en capaciteitsopbouw. De bemiddeling door de VN in Jemen door Jamal Benomar is een recent succes. Ban Ki-moon geeft daarmee heel consequent invulling aan de preventiepijler van R2P.

Preventie steunt iedereen, en dus lijkt het logisch dat deze vooruitgang wordt geboekt. Dat valt in de praktijk helaas erg tegen. Preventie wordt inderdaad door iedereen politiek gesteund, maar woorden en daden lopen uit de pas bij de lidstaten van de VN. Directe preventie is simpelweg niet sexy, het haalt geen krantenkoppen en is lastig in resultaten te vangen. Hierdoor is er chronisch te weinig geld voor preventie, waardoor de Secretaris-Generaal zijn preventieve strategie maar voor een deel kan uitvoeren en de mogelijkheden voor succes niet maximaal worden benut.

Politieke aandacht voor preventie ontbreekt ook in de Veiligheidsraad, die veel te weinig spreekt over landen die een risico vormen vanuit het oogpunt van R2P, maar nog geen directe dreiging voor de internationale vrede en veiligheid zijn. Sommige leden als China, Rusland en India vinden dit een inmenging in binnenlandse aangelegenheden en willen geen agendering van een bepaald land, zoals recentelijk Syrië en Jemen. Het is echter ook een praktisch gevolg van het feit dat de huidige Veiligheidsraad volstrekt overweldigd is door de bestaande agenda van dertien vredesmissies, twaalf politieke missies, ad hoc crises en beleidsdiscussies.

Preventie kan dus meer vrienden gebruiken, inclusief GroenLinks. Op dit moment is de partij al jaren bezorgd over Afghanistan en Palestina, maar heeft weinig oog voor andere landen. Soedan, DR Congo, Kirgizië, Nigeria en Ivoorkust hebben allemaal te maken met massale schendingen van mensenrechten en mogelijke R2P-situaties; maar geen woord hierover vanuit GroenLinks. GroenLinks zou structureel aandacht moeten vragen voor dit soort landen en de Nederlandse regering en de Hoge Vertegenwoordiger van de EU moeten aansporen om actie te nemen. Deze politieke steun moet gepaard gaan met financiering en praktische ondersteuning aan de VN en de Afrikaanse Unie. De Europese Unie speelt hierin een cruciale rol gezien het enorme apparaat en de middelen. Daarmee zou de partij duidelijk maken dat ze mensenrechten echt serieus neemt.



rtouw nemen in R2P

Een tweede belangrijk aspect van acute preventie is de verbetering van VN-vredesmissies die steeds vaker met een stevig mandaat voor de bescherming van burgers naar een land worden gestuurd. Deze VN-missies worden daardoor regelmatig partij in conflicten en leveren strijd met rebellen of losgeslagen militairen. Op dit moment zijn er zestien vredesmissies met meer dan honderdduizend militairen, met een budget van slechts zeven miljard dollar, aanzienlijk minder dan de begroting van ons Ministerie van Defensie. Voor dit bedrag doet de VN het eigenlijk nog erg goed, maar helaas zijn de meeste missies onvoldoende in staat om de mandaten in complexe omgevingen goed uit te voeren. Dit komt door gebrekkige kwaliteit en motivatie van de soldaten en politie, en gebrek aan zaken als training, inlichtingen en helikopters en andere *hightech* oorlogsvoering. Dit is een direct gevolg van het ontbreken van directe steun van Westerse landen aan VN-missies en hun keuze om deze steun via de Navo of de EU te organiseren. GroenLinks zou zich sterk kunnen maken voor veel grotere deelname van Nederland en EU-landen in VN-vredesmissies, inclusief bijbehorende capaciteiten. Nederland had dertien manschappen in VN-vredesmissies op 31 oktober 2011 en staat op dit moment op nummer 95 van de 114 troepen leverende landen.

Criteria

Helaas kan ondanks alle preventieve maatregelen niet worden uitgesloten dat niet-militaire drukmiddelen en militaire ingrijpen wederom nodig zullen zijn. GroenLinks is terecht terughoudend met militair ingrijpen, gezien de menselijke kosten, maar is zich door de jaren meer ontspannen gaan opstellen als het gaat om militaire interventies in R2P-situaties. De partij heeft veel gesproken over de invulling van militaire interventies en voortgang geboekt in de verkiezingsprogramma's van 2006 en 2010, maar nog nooit een omvattend idee ontwikkeld. R2P-interventies bieden zo'n mogelijkheid. Hierbij enkele ideeën.

Ingrijpen op basis van R2P is tot op heden vooral een uitzondering en geen regel. Kosovo in 1999 was R2P avant la lettre en onlangs hadden we Libië. Andere interventies zoals in Irak en Afghanistan gebeurden op geheel andere gronden. In R2P-situaties wordt juist te vaak besloten om niet in te grijpen. In

Cambodja, Rwanda, Srebrenica, maar ook recentelijk Sri Lanka, Darfur, Somalië, en nu Zuid-Kordofan was voldoende reden om niet-militaire drukmiddelen en zelfs militair interventies te overwegen. R2P speelt helaas een te weinig dominante rol. Iedereen beschermt vooral zijn eigen vrienden vanwege politieke en economische belangen, is niet bereid om R2P daadwerkelijk centraal te stellen en menselijke en economische kosten te maken voor politiek onbeduidende landen en/of hun bewoners. Somalië kwam bijvoorbeeld pas terug op de mondiale agenda nadat piraterij een economische kostenpost bleek te worden.

Aan de andere kant spelen R2P-argumenten gelukkig soms wel degelijk een belangrijke rol. De snelheid van besluitvorming rondom Libië had zeker met R2P te maken. De genocide in Rwanda resoneerde door de 'kakkerlakken'-uitspraak van Khaddafi en zijn dreiging om huis aan huis in Benghazi iedereen af te slachten. Dit was een belangrijke overweging van China en Rusland om niet tegen resolutie 1973 te stemmen. Natuurlijk speelde ook andere belangrijke redenen een rol in de eendrachtigheid van de Veiligheidsraad. Khaddafi had amper vrienden over in de Arabische Liga (AL) en de AL riep de Veiligheidsraad op tot actie, incl. een *No-Fly Zone*. Zijn overgebleven vrienden in de Afrikaanse Unie werden aan de kant geschoven. Enkele Europese politieke leiders hadden ook baat bij politieke daadkracht in een land dat om de hoek ligt van ons continent. Maar R2P stond voor het eerst centraal in de discussies.

Militair ingrijpen is echter het uiterste instrument voor de internationale gemeenschap en wordt zoals gezegd niet consistent toegepast. GroenLinks is als een progressieve partij met weinig hang naar geopolitiek goed geplaatst om R2P een centralere plek te geven in Nederlandse en EU-besluitvorming. Consistentie en politieke wil om op basis van R2P in te grijpen moet namelijk worden aangewakkerd door maatschappelijke organisaties, de media, en enkele landen die politiek leiderschap tonen, want het gaat niet vanzelf.

Het aanwakkeren van zulke discussie zou gebaseerd moeten zijn op een solide fundament. Heldere richtlijnen voor militaire interventies op basis van R2P zijn nodig. De *International Commission on Intervention and State Sovereignty* (de wieg van R2P in 2001) adviseerde om een uitgebreide set van cri-

teria te gebruiken om te bepalen of een militaire interventie noodzakelijk en wenselijk is. Internationaal bestond hierover echter geen overeenstemming en dus zijn deze criteria in 2005 geen officieel onderdeel van R2P geworden.

Deze criteria kunnen goed leidend zijn voor de bepaling door GroenLinks en Nederland in de afwegingen rondom militaire interventie. De criteria zijn:

- a rechtvaardig doel: de intentie van ingrijpen moet zijn om massale gruwelijkheden te stoppen of acute gruwelijkheden te voorkomen.
- b juiste motief: het primaire motief moet het stoppen van menselijk lijden zijn.
- c laatste redmiddel: alle niet-militaire opties moeten onderzocht zijn en als onwerkbaar beoordeeld zijn.
- d proportionaliteit: militaire actie moet in verhouding staan tot de doelen die beoogd worden en de schaal, duur en intensiteit van de geplande militaire interventie moet tot een minimum beperkt worden.
- e redelijke kans van slagen: de consequentie van de actie moet minder slecht zijn dan de consequentie van geen actie.
- f legitieme autoriteit: de Veiligheidsraad bepaalt of wordt ingegrepen of niet, maar moet ook beter functioneren.

Aanjager

Het gebruik van zulke criteria biedt een raamwerk voor een politieke afweging. Het is geen automatisme, omdat vaak informatie ontbreekt, informatie niet eenduidig is en landen een eigen interpretatie van de situatie hebben die wordt gekleurd door andere belangen. De analyse van elk criterium zal dan ook politiek blijven. Zij bieden echter handvaten om een mogelijke militaire interventie in de juiste context te beschouwen. GroenLinks zou ernaar kunnen streven om deze criteria onderdeel te maken van het toetsingskader voor militaire uitzending. Het politieke initiatief voor militaire uitzending kan dan ook veel meer bij het parlement komen te liggen. Discussies over militair ingrijpen beginnen in Nederland, en bij GroenLinks, namelijk altijd pas als de eerste Amerikaanse vliegtuigen in de lucht zijn. Dit is altijd te laat en de keuze die overblijft is nog slechts om al dan niet aan te sluiten bij de agenda van een ander, zoals in Afghanistan of Libië, of niet meedoen. De criteria bieden een kader dat het parlement dwingt



veel actiever naar landen te kijken, actie te eisen van de regering en niet alleen te reageren op het initiatief van de regering via een Artikel-100 brief. GroenLinks kan in Nederland en de EU juist aanjager zijn van discussies over landen die vergeten zijn maar waar wel R2P-achtige situaties aan de orde zijn.

Dit betekent ook dat GroenLinks zelf consequenter om moet gaan met militaire interventie, en deze criteria ook zelf moet toepassen. De besluitvorming rondom Libië verdient namelijk geen schoonheidsprijs. Nederland en GroenLinks werden pas wakker toen ons land een paar vliegtuigen en een boot in de strijd wilde gooien. De GroenLinks Tweede Kamerfractie was eerst voor beperkte Nederlandse steun, toen tegen en daarna ineens voor troepen op de grond. Gelukkig maakte het allemaal niets uit, want landen als Frankrijk, UK en de VS namen hun verantwoordelijkheid in Libië. Een partij die R2P serieus neemt dient echter zorgvuldiger om te gaan met dit vraagstuk.

De criteria bieden een raamwerk voor besluitvorming, maar Libië brengt ook duidelijke dilemma's naar boven die op dit moment in New York worden besproken rondom de criteria 'rechtvaardig doel' en 'juist motief'. In de kern was de interventie in Libië een succesvolle bescherming van de bevolking van Benghazi en andere steden met militaire middelen, en zij was in overeenstemming met resolutie 1973. Hoe langer de interventie duurde, hoe meer de *National Transitional Council* (NTC) ging meevechten en hoe meer voortgang werd geboekt door de NTC, hoe minder geneigd Khaddafi en zijn omgeving waren om veranderingen door te voeren in het regime. Ze gaven geen enkel gehoor aan staakt-het-vuren of terugkeer naar de barakken.

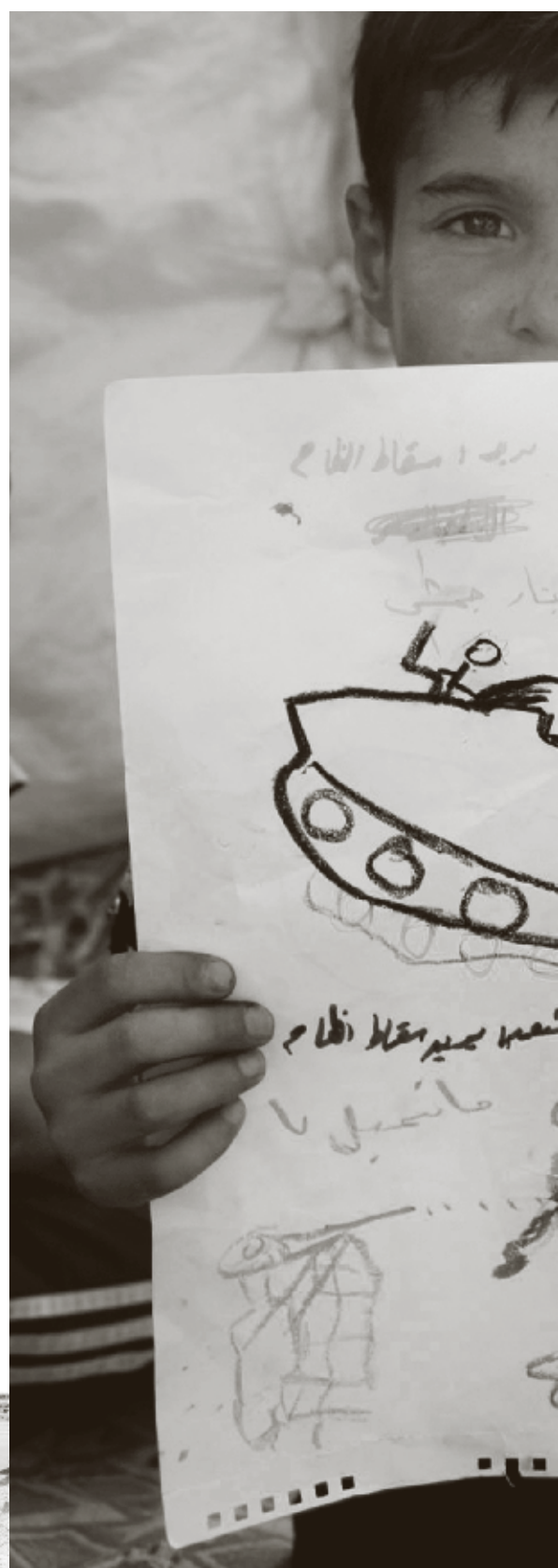
Op zo'n moment wordt *regime change* haast onvermijdelijk als middel van het gemandateerde *all necessary measures* om burgers te beschermen. En dat is niet zo gek, aangezien veel genocides, zoals in Duitsland, Rwanda en Cambodja, eindigden met een verandering van het regime. Landen als Zuid-Afrika, India en China, maar ook linkse activisten staan altijd met het argument klaar dat het doel van de missie tijdens de missie veranderde en dat de onderliggende

motieven altijd al gericht waren op *regime change*. Daarbij zou het dan gaan om olie, gas of antiterrorisme. Volgens deze redenering werden de grenzen van het mandaat overschreden zonder akkoord van de Veiligheidsraad, en was de interventie dus niet legitiem. Lastige discussies, ook al omdat politieke leiders in sommige Westerse landen wel heel snel op de mantra van *regime change* overgingen. Het is in zulke situaties zeer belangrijk dat degenen die interveniëren hierover open en transparant zijn en dat *all necessary measure* ook kan betekenen dat een regime moet veranderen.

Een tweede dilemma dat veelvuldig wordt genoemd is het dilemma tussen actie en geen actie. De voorstanders van de interventie in Libië stellen dat de gevolgen van geen actie veel erger waren geweest dan de consequenties van deze NAVO-acties. De tegenstanders bedoelen het tegenovergestelde, maar beide zullen nimmer in het gelijk kunnen worden gesteld, omdat alleen het actiescenario in de praktijk is gebracht. De scenario's van geen actie kennen we helaas ook voldoende, en juist hiervoor is R2P ontwikkeld. Het is dus voor de interveniërende partij altijd '*you are damned if you do and damned if you don't*'. Het is van belang dat dit wel aan de orde komt, omdat veel tegenstanders van interventie niet ingaan op de vraag wat Khaddafi mogelijk met de 670.000 inwoners van Benghazi zou hebben gedaan. Benghazi had een volgende naam op het lijstje van internationale gruweldaden kunnen zijn.

Afsluitend kan worden geconcludeerd dat R2P een goede leidraad kan vormen voor een progressief buitenlands beleid, en de dagelijkse GroenLinkse politiek biedt genoeg aanknopingspunten. Een stevige focus op preventie moet de basis zijn, maar niet-militaire drukmiddelen en militaire interventie zijn soms noodzakelijk om burgers te beschermen. Beide dilemma's maken duidelijk dat een raamwerk van criteria geen panacee zal zijn voor politieke verschillen van mening, maar wel richting kan geven aan moeilijke discussies. *R2P is here to stay*, en GroenLinks moet dat in haar politiek ter harte nemen.

=





De Rotterdamse filmmaker Rosh Abdelfatah vluchtte twaalf jaar geleden uit Syrië. Omdat hij in de huidige situatie toch iets wilde doen, bezocht hij in het geheim een vluchtelingen-kamp op de grens met Turkije en gaf kinderen tekenspullen met de vraag hun wereld te tekenen. De naar buitengesmokkelde resultaten werden deze zomer met steun van de SP, PvdA en GroenLinks geveild en de opbrengst van 4000 euro ging terug naar de kampen, samen met tekeningen van Nederlandse kinderen. Veel kinderen zijn tijdens de protesten in Syrië opgepakt en zelfs gemarteld. "Weten dat er ergens op de wereld mensen zijn die aan hen denken en proberen helpen, herstelt misschien een beetje hun vertrouwen in de mensheid", aldus Rosh Abdelfatah.

Alfredo Jaar – uit: *Let there be light* (zie p.5)





R2P

Velen wijzen op de interventie in Libië als een eerste succes voor R2P. Maar dit ingrijpen heeft juist duidelijk gemaakt dat machtige landen opnieuw het recht claimen om zwakkere te bombarderen – dit keer uit naam van mensenrechten.

Dit artikel verscheen eerder in de *New York Times*.



Beeld: Rogier Klomp
Zie ook: www.ditispropaganda.nl

Op 31 oktober beëindigden de VN Veiligheidsraad en de Navo de militaire operatie in Libië. Daarmee kwam een einde aan wat de meest succesvolle internationale humanitaire interventie lijkt te zijn sinds door de oorlogen in Afghanistan en Irak het Westerse publiek grotendeels verbitterd is geraakt over dergelijke ondernemingen. Op het eerste gezicht is de interventie in Libië een schoolvoorbeeld van de nieuwe VN-doctrine van *Responsibility to Protect* (R2P). Voorstanders van R2P hoopten dat de doctrine staten zou verplichten in te grijpen – waar mogelijk vreedzaam, maar waar nodig met dodelijk geweld – als elders een tiranniek regime op het punt staat de eigen bevolking af te slachten.

Khaddafi's dreigement in maart om een bloedbad aan te richten in rebellenstad Benghazi was precies het soort extreme situatie waar de architecten van R2P op doelden. En de door de VN toegestane Navo-interventie heeft een slachting voorkomen. Maar het had meer gevolgen. Niet alleen zijn de inwoners van Benghazi gespaard gebleven, de daarop volgende operaties van de Navo maakten een einde aan de 42 jaar oude dictatuur van Khaddafi. Libië werd een onderdeel van de Arabische lente.

Het Witte Huis, Downing Street en bovenal het Elysée kloppen zich nu op de borst. Maar een genuanceerdere reactie is op zijn plaats. Al was het maar omdat onduidelijk is of de val van Khaddafi in Libië een beter of democratisch bestuur inluidt; tot nu toe beloven de revoluties van de Arabische lente wat dat betreft niet veel goeds. Bovendien was R2P, anders dan eerdere varianten van humanitaire interventie, bedoeld om burgers te beschermen, en uitdrukkelijk niet om een machtswisseling in gang te zetten. De resoluties waarmee de VN Veiligheidsraad zijn zegen gaf aan de R2P-interventie om Benghazi te beschermen, machtigden de geallieerden niet om luchtsteun te geven in de verdere opstand tegen Khaddafi. Het is vrijwel zeker dat hij zonder die steun niet zou zijn gevallen.

Sceptici zoals ik moeten erkennen dat zonder het door hun gevreesde interventionisme dictators als Khaddafi aan de macht zouden kunnen blijven. Maar de voorstanders moeten onder ogen zien dat het tijdens opstanden zoals die in Libië niet mogelijk is om mensen te beschermen zonder *regime change*. Dit erkennen zij echter niet en mede daardoor zijn de kansen dat R2P zich ontwikkelt tot universele norm

ernstig verkleind, zo niet verkeken.

Zelfgenoegzaamheid

Zij die geloven dat het laatste wat de wereld nodig heeft, is dat machtige landen opnieuw het recht claimen om zwakkere te bombarderen – dit keer uit naam van mensenrechten en internationaal humanitair recht –, zullen opgelucht zijn. De supporters van R2P hebben niets te vieren.

Hoewel op overtuigende militaire overwinningen vaak uitgelatenheid volgt, is dat zelden gerechtvaardigd. Te kort na de val van Saddam Hussein in 2003, verklaarde president Bush aan boord van een Amerikaans vliegdekschip op rampzalige wijze: *Mission Accomplished*. De Amerikanen hebben een hoge prijs betaald voor dit ondoordachte triomfalisme.

Op dezelfde manier verhult de overhaaste zelfgenoegzaamheid over de miserie in Libië nu dat de Navo's interpretatie van R2P oude wijn in nieuwe zakken is: humanitair-militair ingrijpen zoals in Kosovo in een nieuw, door de VN goedgekeurd jasje. Er is een rechtstreekse lijn te trekken tussen liberale interventionisten zoals Samantha Power en Bernard-Henri Lévy, beiden uitgesproken voorstanders van ingrijpen in Libië, en de Britse premier Blair, die tijdens de Kosovo-oorlog claimde dat het Westen in de 21e eeuw oorlog zou moeten voeren om waarden te beschermen in plaats van belangen. Blair en zijn ambtgenoten in Parijs en Washington hadden er geen moeite mee hun verklaarde waarden te negeren en de misdaden van Khaddafi oogluikend toe te staan, wanneer dat hun zo uitkwam. Tot ze besloten dat hun belangen het best gediend zijn bij steun aan de Libische opstand. Het Westerse beleid richtte zich op een nieuwe regering, en het R2P-mandaat was de dekmantel.

Voorstanders van de interventie in Libië stappen vaak eenvoudig over deze bezwaren heen – alsof we het er allemaal over eens zijn dat het belangrijkste doel van R2P altijd al was iedere gewenste humanitaire oorlog moreel en politiek te rechtvaardigen, ongeacht de rechtmatigheid. Het is toch goed dat Khaddafi is uitgeschakeld en vervangen door een democratisch gezind regime? De Navo heeft zich weer bewezen; de operatie was werkelijk multilateraal. Win-win alom.

Business as usual

R2P komt voort uit goede bedoelingen, maar één van de grote nadelen is dat het

van oorlog een uit de kluiten gewassen politiekus maakt, vergezeld van fabeltjes over onschuld en rechtschapenheid. Iedere oorlog, ook als die gevoerd wordt voor de goede zaak en met oprecht respect voor internationaal humanitair recht, betekent afdalen in barbarisme (denk aan de wijze waarop Khaddafi aan zijn eind is gekomen). Zelfs aan R2P in zijn zuiverste vorm kleven dus morele risico's. En wanneer het wordt verdraaid, zoals in Libië, vormt R2P een bedreiging voor de legitimiteit van internationale betrekkingen.

Toen R2P-voorstanders halverwege het vorige decennium de doctrine bij de VN bepleitten, hielden zij vol dat gebruik van geweld een uiterste maatregel zou zijn. Toch volgde in Libië het geweld vrijwel meteen op de ultimatum aan Khaddafi; R2P werd een speeltje van de Navo. Daardoor verliest R2P buiten West-Europa en Noord-Amerika het kleine beetje ethische geloofwaardigheid waarover het ooit beschikte.

Een interventiedocctrine die pretendeert moreel superieur en universeel te zijn, terwijl degenen die ingrijpen altijd uit het Noorden komen en de degenen die de interventie ondergaan altijd in het Zuiden wonen is geen vooruitgang, maar geopolitieke *business as usual*.

Terwijl men in Parijs, Londen en Washington elkaar feliciteerde met het Libische succes, vetoden China en Rusland en onthielden Brazilië en India zich van stemmen over veel mildere, niet-militaire sancties tegen Syrië in de Veiligheidsraad. Het is duidelijk dat op R2P-gebaseerde interventies, zoals die in Libië, in de nabije toekomst geen goedkeuring zullen krijgen in de VN.

Het Westen kraait victorie, maar de Navo-interventie markeert eerder de neergang van R2P dan dat het de doctrine heeft versterkt.

=

© 2011 The New York Times

Vertaling: Heleen de Jonge van Ellemeet

Andere publicaties van David Rieff

David Rieff auteur van o.a. *A Bed for the Nighth:*

Humanitarianism in Crisis, New York: Simon & Schuster 2002.

Een langer essay van Rieff over R2P, "Saints Go

Marching In" is te lezen op www.bureaudehelling.nl



Vandaag de dag krijgt men wel eens de indruk dat het internationale recht er vooral is om individuen te beschermen, maar historisch gezien was het Handvest het resultaat van een verdrag tussen staten ten behoeve van het vestigen van een vreedzame orde tussen staten.

In artikel 28 van de Universele Verklaring van de rechten van de mens uit 1948 staat te lezen: “Een ieder heeft recht op het bestaan van een zodanige maatschappelijke en internationale orde, dat de rechten en vrijheden, in deze Verklaring genoemd, daarin ten volle kunnen worden verwezenlijkt”. Dat is een krachtige bewering. De rechten en de vrijheden van de Universele Verklaring vragen dus niet enkel om een bepaalde nationale ordening, maar blijkbaar ook om internationale orde die het bestaan van nationale ordeningen garandeert waarbinnen die rechten en vrijheden gewaarborgd zijn. Er is dus een mensenrecht op een bepaalde institutionele internationale orde. Ook de preambule van de Universele Verklaring spreekt over rechten die aan alle leden van de mensengemeenschap toekomen, waarmee de idee van een bepaalde internationale rechtsorde wordt ingeroepen waarvan alle mensen ‘lid’ zijn. Daarentegen zijn de welbepaalde verplichtingen die staten hebben ten opzichte van de burgers van andere staten op grond van de tekst van de Universele Verklaring tamelijk beperkt, namelijk om hen asiel te verlenen als ze vervolgd worden (art. 14) en om internationaal samen te werken om de economische, sociale en culturele rechten van alle wereldburgers te verwezenlijken (art. 22).

Laatste utopie

De krachtige taal van artikel 28 staat niet in verhouding met de bescheiden aanspraken die burgers op grond van diezelfde Verklaring op andere staten mogen maken. Daarom wordt wel de vraag gesteld of de verplichtingen die op staten rusten vanwege artikel 28 niet veel verder gaan dan hetgeen in de artikelen 14 en 22 staat genoemd. Hebben staten, individueel of in collectief verband en uit naam van de internationale orde, niet met name de plicht om op te treden wanneer centrale mensenrechten, zoals het recht op leven of het recht om gevrijwaard te zijn van marteling, in een bepaalde staat geschonden worden? Met andere woorden, volgt niet uit artikel 28 dat mensen binnen de ene staat een recht hebben op bescherming van hun (centrale) rechten door een andere staat of door andere staten wanneer hun eigen staat die rechten schendt, zelfs als dat in bepaalde gevallen vraagt om een militair ingrijpen?

Dat is in een notendop het vraagstuk van de humanitaire interventie. Een dergelijke interventie zou dan een gevolg zijn van een *Responsibility to Protect*, zoals dat tegenwoordig heet. Uiteraard moet een ingrijpen van buitenaf in eerste instantie de vorm aannemen van diplomatieke en economi-

sche druk, maar in het uiterste geval mag, zo luidt de redenering, militair geweld tegen staten die op ernstige wijze de mensenrechten schenden, niet worden uitgesloten. Er zou dan sprake zijn van een gerechtvaardigde oorlog ter wille van het stoppen van schendingen van centrale mensenrechten.

Een dergelijke redenering verdraagt zich evenwel slecht met de letter van het Handvest van de Verenigde Naties. Want daarin staat het verbod om oorlog te voeren juist centraal. art. 2 lid 4 zegt: “In hun internationale betrekkingen onthouden alle Leden zich van bedreiging met of het gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van een staat, en van elke andere handelwijze die onverenigbaar is met de doelstellingen van de Verenigde Naties”. En art. 2 lid 7 voegt daaraan toe: “Geen enkele bepaling van dit Handvest geeft de Verenigde Naties de bevoegdheid tussenbeide te komen in aangelegenheden die wezenlijk onder de nationale rechtsmacht van een staat vallen (...)”. Dat die bepalingen zo zijn opgenomen, is niet verwonderlijk. Vandaag de dag krijgt men wel eens de indruk dat het internationale recht er vooral is om individuen te beschermen, maar historisch gezien was het Handvest het resultaat van een verdrag tussen staten ten behoeve van het vestigen van een vreedzame orde tussen staten. Dat werd aan het einde van de Tweede Wereldoorlog als echte prioriteit ervaren. En dat betekende dat de gronden om een oorlog te mogen voeren tot een absoluut minimum zouden worden beperkt. Aan het feit dat er binnen het kader van de totstandkoming van de internationale rechtsorde van de Verenigde Naties ook nog een Universele Verklaring van de mensenrechten tot stand kwam, wordt vandaag de dag meer waarde gehecht dan indertijd. Maar dat komt omdat de mensenrechten zich inmiddels, min of meer toevallig, hebben ontwikkeld tot de laatste utopie, zoals Samuel Moyn in een recente monografie betoogt. De Organisatie van de Verenigde Naties wilde vooral een orde instellen die de oorlog zou beteugelen. Dat doel zou alleen maar bereikt kunnen worden wanneer, zoals gezegd, de gronden voor een oorlog tot een absoluut minimum beperkt zouden zijn. Daarom staat de waarde van het wederzijds respect van staten voor elkaars recht op zelfbeschikking bovenaan en werd er een lichaam in het leven geroepen om die veiligheid van staten te garanderen, te weten de Veiligheidsraad.

Geweldverbod

In principiële zin heeft die Raad het monopolie op internationale machtsuitoefening, of technisch gezegd op dwangmaatregelen. Aldus voorziet het Handvest in zijn hoofdstuk VII niet alleen in maatregelen met betrekking tot bedreigingen van de vrede, vredesbreuk en daden van agressie, maar bepaalt dat hoofdstuk ook wie tot de constatering ervan bevoegd is. Daarom luidt art. 39: “De Veiligheidsraad *bepaalt* (cursivering toegevoegd) of er sprake is van een bedreiging van de vrede, vredesbreuk of daad van agressie, en doet aanbevelingen, of beslist welke maatregelen er zullen worden genomen overeenkomstig het in de artikelen 41 en 42 bepaalde, tot handhaving of herstel van de internatio-



G met een menselijk gezicht?

nale vrede en veiligheid.” art. 41 behelst dan de geweldloze maatregelen die genomen kunnen worden tegen een staat of tegen staten die volgens de Veiligheidsraad de vrede bedreigen. Op grond van art. 42 kan de Veiligheidsraad indien de acties onder art. 41 onvoldoende zijn, “die maatregelen nemen die nodig zijn voor de handhaving of het herstel van de internationale vrede en veiligheid, door het inzetten van lucht-, zee- of landstrijdkrachten.”. Op die regel dat de Veiligheidsraad *bepaalt* wanneer de vrede wordt bedreigd of aangetast, bestaat maar één uitzondering, namelijk wanneer zich de situatie voordoet dat een staat wordt aangevallen en hij onmiddellijk moet reageren omdat er geen tijd is om de assistentie van de Veiligheidsraad in te roepen. Het Handvest, zoals dat is ingesteld, kan uiteraard geen afbreuk doen aan het natuurlijke recht van staten op zelfverdediging. Zo immers wordt in artikel 51 gesproken over “het *inherente* (cursivering toegevoegd) recht tot individuele of collectieve zelfverdediging in geval van een gewapende aanval”.

Men hoeft geen pessimist te zijn om te constateren dat dit veiligheidsregime niet erg goed heeft gewerkt. Art. 42 leidde, ten gevolge van de Koude Oorlog, een slapend bestaan en werd pas voor het eerst in de geschiedenis van de VN in werking gesteld nadat Koeweit door Irak was geannexeerd in 1991. Het recht op zelfverdediging dat bedoeld was als een soort eerste redmiddel tot het moment dat de Veiligheidsraad kon optreden, is geleidelijk aan opgerekt, in een beweging die loopt van een recht op pre-emptieve zelfverdediging naar een recht op preventieve zelfverdediging, wanneer er zich maar dreigingen voordoen, zoals door de Verenigde Staten opgeëist in de *National Security Strategy* van 2002. Wanneer een staat het – eenzijdige – recht opeist om preventief militair in te (mogen) grijpen wanneer hij bedreigingen van de eigen veiligheid constateert, is men van een ‘recht op oorlog’ niet ver meer verwijderd. Velen hebben dan ook gewaarschuwd dat dergelijke aanspraken van individuele staten een aantasting van het verbod op oorlog van het Handvest impliceren.

Die aantasting gaat verder wanneer de redenering dat men preventief kan optreden wanneer de eigen veiligheid in gevaar dreigt te komen, zich kruist met een redenering die men wel bij de klassieke auteurs van de traditie van de rechtvaardige oorlog aantreft. Zo wil de kerkvader Augustinus uiteraard de pacifistische boodschap van het Nieuwe Testament serieus nemen. Daarin leest men: “wie naar het zwaard grijpt, zal door het zwaard omkomen”; “slaat iemand je op de wang, bied hem dan ook de andere aan”. Maar geldt dat gebod ook, zo vraagt hij zich af, wanneer men in de bres springt voor een ander? Omvat het geweldverbod van het Nieuwe Testament ook het verbod om anderen te beschermen tegen ongerechtvaardigd geweld? Augustinus meent van niet. Terwijl in het systeem van de internationale recht van het Handvest het recht van staten op externe veiligheid centraal staat, primair te garanderen door het supranationale orgaan van de Veiligheidsraad en subsidiair door het recht op zelfverdediging, vindt men in de morele traditie van de rechtvaardige oorlog die telkens levend is gebleven, een andere lijn. Soms mag een oorlog gevoerd worden

als er een rechtvaardigende reden voor bestaat, als er een bevoegde autoriteit is die een dergelijke oorlog kan afkondigen en als de oorlogvoerende partij er inderdaad op gericht is de onrechtvaardigheid die de aanleiding voor de oorlog was, weg te nemen. Gezien de waarde die tegenwoordig aan de mensenrechten, als een laatste utopie, wordt toegekend – waarden die bovendien niet vreemd zijn aan het systeem van de Verenigde Naties zelf – is het dus niet verwonderlijk dat er grote druk bestaat om het voorkomen of het stoppen van grove schendingen van mensenrechten ook internationaalrechtelijk als een gerechtvaardigde reden voor militair ingrijpen aanvaard te krijgen. Daarmee zou dus een derde uitzondering gemaakt worden op het internationale geweldsverbod van het Handvest, naast mandaat door de Veiligheidsraad en het recht op zelfverdediging.

Liberale waan

Over de vraag of dit een goede zaak is, wordt heel verschillend gedacht. En dat is niet verwonderlijk gezien wat er op het spel staat. In principiële zin gaat het om de waarde die men aan de politieke gemeenschap als geheel of juist aan het individu toekent. En een keuze tussen die twee is niet gemakkelijk. In het hedendaagse filosofische landschap zijn er niet velen meer die met Hegel de staat als de werkelijkheid van de vrijheid willen aanmerken en hem daarmee het primaat toekennen boven diens burgers. Maar volhouden dat het hele politieke leven enkel zou draaien om het veiligstellen van individuele, presociale rechten is een liberale waan die weliswaar breed wordt aangehangen, maar daarmee nog niet juist is. Het is dus een illusie om te menen dat er een eenvoudige keuze gemaakt kan worden tussen staatssoevereiniteit en mensenrechten. Ook als men de waarde van de mensenrechten in zijn algemeenheid onderschrijft, moet toch erkend worden dat de uitwerking van die rechten bepaald wordt door de maatschappelijke context waarin ze functioneren. In het jargon van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens heet dat de *margin of appreciation*. De identiteit van individuen is niet volledig het resultaat van hun eigen autonome keuzes; eerder worden individuen gevormd worden door de gemeenschap waarin ze opgroeien en waarvan ze deel uitmaken. En dat proces bepaalt in belangrijke mate de concrete betekenis van die rechten. Daarom benadrukt het zogenaamde communitarisme terecht het belang van de gemeenschap. In het internationale verkeer moeten dus zowel de rechten van individuen worden gerespecteerd als die van de gemeenschappen waarvan ze deel maken. Buitenstaanders moeten die gemeenschappen in principe respecteren.

Mensen zoals Walzer, een van de belangrijkste auteurs op dit gebied, menen zelfs dat de waarde van de collectieve zelfbeschikking het zwaarst moet wegen, omdat mensen nu eenmaal deel uitmaken van verschillende, historisch en cultureel bepaalde staten. Die verschillen moeten worden gerespecteerd. Over de vraag of een bepaalde staatsvorm of regering bij een gemeenschap past, en dus legitiem is, kan in principe niet door buitenstaanders worden beslist. Enkel in extreme omstandigheden, zo meent Walzer, hoeven bui-



30 Oorlog met een menselijk gezicht?

tenstaanders niet langer te veronderstellen dat er tussen de leiding van een politieke gemeenschap en haar bevolking een zekere overeenstemming bestaat. Daarom accepteert Walzer interventie als legitiem enkel in het geval van een humanitaire catastrofe waardoor 'het geweten van de mensheid' gechoqueerd wordt. Volgens Walzer maakt het dan niet uit of een dergelijke interventie door één staat gebeurt, of door een groep van staten, of dat zij geschiedt onder de vlag van de Verenigde Naties. Want als het geweten van de mensheid wordt gechoqueerd, dan is er sprake van een noodsituatie en dan geldt het adagium dat wie kan helpen, ook moet helpen.

Echte wereld

Over het vraagstuk omtrent humanitaire interventie kan echter niet enkel op grond van dergelijke principiële overwegingen worden besloten. Ook pragmatische overwegingen moeten een rol spelen. Die rol spelen ze al wanneer we proberen de positie van Walzer in de praktijk te vertalen. Stellen we ons eens voor dat iedere staat een humanitaire oorlog zou mogen beginnen wanneer hij meent dat het geweten van de mensheid in het geding is. Uiteraard doen zich, jammer genoeg, instanties voor waarin dat geweten inderdaad in shock lijkt te verkeren, maar het geweten is ook een rekbaar begrip en het komt wel voor dat mijn geweten gechoqueerd is, maar dat van een ander niet. Als iedere staat een oorlog mag beginnen als hij ergens het geweten van de mensheid ziet aangetast, dan lijkt dat gevaarlijk voor de waarde van 'internationale vrede en veiligheid', het criterium van het Handvest. De pragmatische reden om voorzichtig te zijn met een 'recht' op interventie, is dus eerst en vooral gelegen in de moeilijkheid om aan een dergelijk recht fatsoenlijk vorm te geven. Kan iedere staat die zich uit gewetensnood geroepen voelt om te interveniëren, daar een beroep op doen? Vloeit uit dat recht ook een plicht voort, zodat een staat in wier nabijheid zich een humanitaire ramp afspeelt, niet de vrijheid heeft om van zijn 'recht' af te zien om hem moverende, interne redenen? Iemand merkte onlangs op dat het tegenwoordig een goede tijd is voor de mensenrechten. Maar, zo werd daar onmiddellijk aan toegevoegd, helaas alleen in de zin dat aanspraken op zulke rechten binnen het internationale discours veelvuldig worden gemaakt. In de echte wereld worden de mensenrechten met evenveel voeten getreden als vroeger, zowel op kleinere als op grotere schaal.

De pragmatische redenen om voorzichtig te zijn, gaan nog verder. Zelfs als er een recht zou zijn op humanitaire interventie, hoe kan dan worden gegarandeerd dat dergelijke menslievende motieven niet worden voorgewend, terwijl andere motieven, van strategische of economische aard, in feite doorslaggevend zijn? Historisch gezien, zoveel is intussen wel duidelijk, zijn gevallen van interventie die zuiver om humanitaire redenen hebben plaatsgevonden, zeldzaam. En dat is niet verwonderlijk gezien de risico's die met het voeren van elke militaire campagne verbonden zijn.

De laatste pragmatische reden die ik zie, om voorzichtig te zijn met humanitaire interventie is van een heel andere

aard. De reden waarom de idee van een 'humanitaire interventie' in sommige kringen populair lijkt te zijn, is de voorstelling die men ervan heeft. Dat is de voorstelling van een situatie waarin een crimineel regime een onschuldige bevolking terroriseert en waarin een humanitaire catastrofe gemakkelijk kan worden opgelost door middel van een militaire chirurgische operatie. Die voorstelling is uiteraard veel te eenvoudig. De politieke situatie 'op de grond' is in de meeste gevallen gecompliceerd. Dat geldt niet alleen wanneer we kijken naar een humanitaire interventie die met instemming van velen heeft plaatsgevonden, zoals in Kosovo in 1999, maar ook als we kijken naar een situatie waarin naar het oordeel van velen een humanitaire interventie op zijn plaats was geweest, zoals in Darfur. Er zijn inmiddels veel stemmen die beweren dat Kosovo een gevaarlijk precedent heeft opgeleverd, niet alleen in het licht van een eventuele internationale erkenning, maar ook in het licht van andere interventies, zoals die van Rusland in Zuid-Ossetië in 2008; er waren ook goed geïnformeerde stemmen, zoals die van deskundige Alex de Waal, die op het hoogtepunt van de publicitaire campagne ten behoeve van Darfur in 2006 zeiden: "I will not sign". In een zeer recente bijdrage in de *London Review of Books* over Libië na de val van het Khaddafi regime schrijft Rory Stewart met bewondering en verwondering over het feit dat het wegvallen van het regime in Tripoli niet geleid heeft tot anarchie op de grote schaal zoals die te zien was in de straten van Kaboel en Bagdad. Maar hij geeft aan geen antwoord te hebben op de vraag waarom niet. Zijns inziens kan de les die uit de interventies van na het einde van de Koude Oorlog getrokken wordt, niet luiden een hernieuwd vertrouwen in de *responsibility to protect* of in het recept van militaire luchtaanvallen. Wat er gebeurt nadat naar de wapenen is gegrepen, is 'inherent onvoorspelbaar'. Het is uiteraard een oude wijsheid dat de oorlog krachten in het leven roept die zich moeilijk laten beheersen. Dat geldt, zo blijkt, niet enkel voor klassieke oorlogen, maar ook voor die met een 'menselijk' gezicht.

=

Literatuur

- S. Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History*, Harvard 2010.
 G.M. Reichberg et al (eds.), *The Ethics of War. Classic and Contemporary Readings*, Oxford 2006.
 G. Robertson, *Crimes against Humanity. The Struggle for Global Justice*, Penguin 2002.
 R. Stewart, 'Because we weren't there? In Tripoli', in: *London Review of Books*, 22 September 2011.
 A. de Waal, 'I will not sign', in: *London Review of Books*, 30 November 2006.
 M. Walzer, *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*, New York 1977.
 D. Zolo, 'Humanitarian Militarism?', in: S. Besson & J. Tasioulas (eds.), *The Philosophy of International Law*, Oxford 2010.





Mensenrechten: uni

Responsibility to Protect dreigt een sluiproute te worden voor Westerse staten om zich te ontdoen van de last van vluchtelingen. Door de nadruk op veiligheid in eigen land, worden universele mensenrechten genationaliseerd. R2P is alleen geloofwaardig wanneer wordt vastgehouden aan het recht van vluchtelingen om op een nieuwe plek thuis te raken.

In de zomer van 2003 presenteerde de regering-Blair de nota *A New Vision for Refugees* waarin een radicaal nieuw regime voor de bescherming van vluchtelingen wordt ontvouwd. Het ontbrak Blair niet aan hooggestemde idealen. In een eerste ontwerpversie van de nota staat: "Als we proberen om ons het best mogelijke regime voor vluchtelingen voor te stellen moeten we ambitieus durven zijn. In deze gedroomde wereld zouden er helemaal geen vluchtelingen zijn. Niemand zou leven in vrees voor vervolging en mensenrechten zouden niet geschonden worden. Iedereen zou beschermd worden door zijn of haar eigen staat."

Blair realiseerde zich terdege dat de best mogelijke wereld niet de echte wereld is, en dat in de echte wereld miljoenen mensen huis en haard verlaten en de grens overgaan op zoek naar veiligheid en vrijheid. Maar zij zullen, zo redeneerde Blair, niet langer bescherming vinden in het Westen, maar opgevangen worden in hun regio van herkomst. Zodat zij, eens de oorlog over is en hun staat zijn verantwoordelijkheid hen te beschermen weer ernstig neemt, gemakkelijk kunnen terugkeren naar huis. In *A New Vision* wordt deze utopische wereld waarin geen vluchtelingen zijn, of waarin zij ten minste zo snel als mogelijk naar huis kunnen terugkeren, afgedwongen door – desnoods militaire – internationale interventie. Het voorgestelde nieuwe vluchtelingenbeschermingsregime, zo lezen we, behelst "de internationale erkenning van de noodzaak te interveniëren teneinde de stroom vluchtelingen in te dammen en vluchtelingen in staat te stellen terug te keren naar huis ... De echte oplossing voor vluchtelingenstromen maakt een einde aan de noodzaak te vluchten. Vluchten mensen toch, dan is het zowel voor hen als voor staten het beste als zij zo spoedig als mogelijk terugkeren naar het land van herkomst."

Uitholling

In de visionaire plannen van Blair, die enthousiaste bijval kregen vanuit Nederland, laat de *Responsibility to Protect* (R2P) zich van zijn meest verdachte kant zien: als sluiproute voor Westerse staten om hun internationaal-rechterlijke verplichtingen jegens vluchtelingen te omzeilen. Onder expliciete verwijzing naar R2P weet Blair het zo te draaien dat het afwenden van vluchtelingenstromen op zichzelf *good cause* is voor militaire interventie.

R2P verwijdt zich hier van het humanitaire ideaal om mensenrechtenschendingen niet langer met lede ogen aan te zien en wordt tot een oneigenlijk middel in handen van welvarende landen om zich te ontdoen van de last van vluchtelingen.

Blair droomde dan ook niet van een wereld zonder vluchtelingen, maar van een wereld waarin vluchtelingen niet hier, maar 'daar' zijn. Blair pleitte er onomwonden voor om de bescherming van vluchtelingen los te koppelen van hun migratie naar het Westen, waarvoor de fraaie slogan *pro refugee, anti-asylum* werd bedacht. De huidige praktijk van opvang in de regio laat echter op pijnlijke wijze zien dat 'daar' in vele gevallen nooit meer het thuisland is, maar het vluchtelingenkamp. Vluchtelingenkampen, waarin nu al tientallen miljoenen ontheemden gehouden worden, kunnen echter onmogelijke de humanitaire ambitie van de internationale gemeenschap verwezenlijken om vluchtelingen hun fundamentele rechten en vrijheden te verzekeren. Volgens harde cijfers van de UNHCR bevinden zich vandaag ruim zes miljoen vluchtelingen in een 'langdurige vluchtelingensituatie' waarin geen enkel basisrecht gewaarborgd is. De gemiddelde duur van het verblijf in een vluchtelingenkamp is zeventien jaar, wat de vraag oproept wat nog overblijft van de droom van terugkeer.

Deze preoccupatie met terugkeer kenmerkt niet alleen de discussie over een extra-territoriaal asielbeleid, maar domineert het verhitte asieldebat in het algemeen. Telkens is de vooronderstelling dat vluchtelingen niet hier, maar uiteindelijk 'daar' horen te zijn. Maar juist deze preoccupatie met terugkeer – die we zien van links tot rechts en die wordt uitgedragen door zowel staten als NGO's – is in belangrijke mate debet aan de uitholling van vluchtelingenbescherming. Gericht op terugkeer wordt bescherming eenzijdig beperkt tot slechts een bepaling uit het Vluchtelingenverdrag, namelijk het verbod vluchtelingen uit te zetten naar landen waar hun leven, vrijheid of veiligheid ernstig bedreigd wordt. Andere fundamentele rechten waarin het Verdrag voorziet en die vluchtelingen in staat stellen een nieuw begin te maken en door te gaan met hun leven – zoals het recht op vrijheid van beweging, huisvesting, scholing en werk – lijken geruisloos uit het bewustzijn te verdwijnen. De vooronderstelling is natuurlijk niet dat vluchtelingen deze fundamentele rechten niet zouden hebben. Alleen, zij behoren deze rechten 'daar' en 'later' uit te oefenen, als



verseel of nationaal?

ze zijn teruggekeerd, en niet hier en nu. De afgelopen jaren zijn we vluchtelingen steeds meer gaan zien als mensen die niet mogen worden uitgezet en die we slechts tijdelijk *opvangen* in plaats van hun fundamentele rechten en vrijheden te beschermen. Het land van asiel is amper nog een plek waar de vluchteling mag zijn – er *echt* mag zijn – en waar hij veiligheid, vrijheid en eigenwaarde hervindt door erbij te horen en mee te doen. Veeleer zit de vluchteling zijn tijd uit totdat hij weer kan terugkeren naar waar hij eens vandaan kwam.

Nationaliteit

De discussie over R2P kan niet los worden gezien van het schrijnende politieke ongemak met vluchtelingen, met als gevolg dat van het humanitaire ideaal vluchtelingen te beschermen in de praktijk niets overblijft. De kwestie is niet alleen dat R2P op oneigenlijke wijze een sluiproute kan verschaffen aan de politieke onwil van staten om vluchtelingen te beschermen. R2P roept ook fundamentele vragen op over mensenrechten, juist omdat het bekrachtigt dat mensen – en dus ook vluchtelingen – hun fundamentele rechten genieten in de staat waarvan ze onderdaan zijn. Met R2P loert het gevaar dat het recht om asiel te zoeken, geformuleerd als een fundamenteel recht in artikel 14 van de Universele verklaring van de Rechten van de Mens, wordt verdrongen door het ‘recht te blijven’, wat in artikel 13 verschijnt als een functie van nationaliteit.

Dit wordt op pijnlijke wijze blootgelegd met de nieuwe visie op mensenrechten van voormalig minister van Buitenlandse Zaken Verhagen. De nota *Naar een menswaardig bestaan* (2007) is minder uitgesproken dan Blair's nieuwe visie en pleit er slechts bescheiden voor om het toezien op mensenrechten te integreren in het buitenlandbeleid. Het Nederlands belang wat hiermee gemoeid is, wordt uitdrukkelijk genoemd: mensenrechtenschendingen tasten de stabiliteit in de wereld aan en hebben gedwongen migratie tot gevolg. Nergens echter wordt de vergaande conclusie getrokken dat het voorkomen van vluchtelingenstromen internationale interventie legitimeert. De nota legt dan ook slechts een indirect verband tussen R2P en vluchtelingen. Niettemin biedt *Naar een menswaardig bestaan* een onthullende doorkijk op het huidige begrip omtrent mensenrechten. R2P opent weliswaar de ruimte voor internationale bemoeienis indien een staat in gebreke blijft of zijn eigen burgers

opjaagt, maar het legt niettemin de primaire verantwoordelijkheid voor bescherming bij de staat. “Mensenrechten”, schrijft Verhagen, “hebben betrekking op de relatie tussen de overheid en haar burgers.” Dit betekent omgekeerd dat mensen verzekert zijn van hun rechten in de staat waarvan zij onderdaan zijn. Maar dit roept de vraag op wat dan nog de betekenis is van het herhaalde mantra dat mensenrechten *altijd* en *overal* en *voor iedereen* gelden. Bewijzen mensenrechten niet juist hun belang en waarde buiten de context van nationale ordeningen om? Wanneer mensen ontdaan zijn van een duidelijke politieke en juridische status en op niets anders kunnen terugvallen dan hun menszijn? En is om die reden het recht asiel te zoeken niet het mensenrecht bij uitstek?

Met R2P dreigen mensenrechten hun kritisch potentieel te verliezen en bewaren zij slechts de status quo die betekent dat individuen slechts vrij zijn in de staat waarvan ze burger zijn. Mensenrechten weerspiegelen dan niet langer dat mensen “vrij en gelijk in waardigheid en rechten” geboren worden, maar bevestigen nog slechts een natuurlijke orde waarin mensen worden geboren in een land, waar ze leven en zullen sterven. Zoals al gezegd: het is niet ondenkbaar dat R2P het recht asiel te zoeken – opvallend afwezig in de nota van Verhagen – vervangt door het recht te blijven – veelzeggend genoeg reeds gepromoot door UNHCR onder druk van de hardnekkige weigering van staten hun verplichtingen jegens vluchtelingen ernstig te nemen.

Nergens thuis

Natuurlijk, rechten zouden slechts een abstractie zijn als het individu geen plek zou hebben waar vrijheden genoten en rechten uitgeoefend kunnen worden. Een cruciale gedachte uit de rechtsfilosofie leert dat rechten nooit zo maar de mens toevallen maar afhankelijk zijn van een status die (1) het individu identificeert in termen van rechten, vrijheden en plichten en (2) het individu toewijst aan een staat die verantwoordelijk is voor de waarborg ervan. Rechten zijn dus altijd ruimtelijk begrensd en veronderstellen een juridisch gewaarborgde plek waar ze genoten kunnen worden. De plek waar je vrij bent en in waardigheid leeft is natuurlijk nooit slechts een formeel gewaarborgde plek (de staat). Het is ook, en vooral, je *eigen plek*. Maar het is een misvatting te denken dat je eigen plek of je eigen land altijd en zonder meer samenvalt met het land waar je gebo-

ren bent of de staat waarvan je onderdaan bent. Dat rechten altijd begrensd zijn, en dat deze begrenzing mensen een eigen plek geeft, doet ons pas ten volle de wanhopige ervaring van de vluchteling beseffen. De vluchteling die de grens overgaat, verspeelt niet alleen de bescherming van zijn staat. Hij verliest bovenal zijn eigen plek. De wanhopige ervaring van de vluchteling tussen het vertrek uit het eigen land en de aankomst in het mogelijke gastland is precies dat hij, in juridische zin, nergens thuis is in de wereld.

In het licht van ernstige tekortkoming in de bescherming van vluchtelingen is het van belang reden en doel van het internationale beschermingsregime in herinnering te brengen en het wezenlijke verschil met R2P te onderstrepen. R2P en de internationale bescherming van vluchtelingen weerspiegelen beide een internationale bekommernis met mensenrechten; beide verlangen actie indien staten de rechten van hun burgers niet langer kunnen waarborgen of grofweg schenden. Diplomatieke, humanitaire, economische of militaire interventie wordt gemotiveerd door het gebrek aan bescherming dat mensen noodlottig dreigt te worden in hun eigen land. Het uiteindelijke doel van de interventie is om de beschermingsrelatie tussen de staat en zijn burgers te herstellen of af te dwingen. Internationale bescherming van vluchtelingen daarentegen gaat niet om mensenrechtenschendingen *in* een land, maar om de situatie waarin de vluchteling terecht komt *nadat* hij is gevlucht en zich *buiten* zijn eigen land bevindt. Natuurlijk, mensen vluchten omdat zij zich niet langer kunnen verlaten op hun staat voor de bescherming van hun leven, vrijheid of veiligheid en overgeleverd zijn aan de dreiging van een straffeloos (en willekeurig) geweld. Maar het dilemma waarop de internationale gemeenschap reageert is niet het gebrek aan bescherming ten gevolge van mensenrechtenschendingen, maar het gebrek aan bescherming dat de vluchteling overvalt zodra hij zich beweegt buiten de juridische band die hem verbindt aan een staat. Het dilemma van de vluchteling is niet alleen dat rechten die volgen uit zijn nationaliteit geschonden worden en dat hij gebukt gaat onder een ‘ineffectieve nationaliteit’. Het dilemma van de vluchteling is veeleer dat hij zich, door de grens over te gaan, buiten elke beschermingsrelatie bevindt. De vluchteling gaat niet alleen landsgrenzen over. Hij overschrijdt ook de grenzen van het recht en komt buiten het recht te staan. Zijn ellende



is niet dat zijn recht op leven in het geding is, – schending van dit recht informeert precies over de perverse verhouding tussen een staat en zijn burgers en kan aanleiding zijn voor internationale interventie. De wanhopige ervaring van de vluchteling is veeleer dat hij staat voor het fundamentele dilemma: *waar heeft hij een recht te leven?*

Historisch gezien bestaat er dan ook een belangrijk juridisch verschil tussen de vluchteling en de vreemdeling. De vluchteling verschijnt in de internationale rechtsorde niet als onderdaan van een vreemde natie – zoals de vreemdeling (of immigrant) – maar als onbeschermd persoon. Een beslissende brief uit 1949 van de *International Refugee Organization* aan de Sociaal Economische Raad van de VN stelde deze volslagen rechteloosheid van de vluchteling aan de orde: “De vluchteling is een vreemdeling in elk land waar heen hij zal gaan. Hem staat niet het laatste redmiddel ter beschikking wat een ‘normale vreemdeling’ heeft, te weten terugkeer naar het land van herkomst. De vluchteling is daarom niet alleen overal een vreemdeling, hij is bovenal een onbeschermd vreemdeling.” En als gezegd: de vluchteling ontbeert niet alleen de bescherming van zijn staat, een lot dat hij deelt met de ‘achterblijvers’, maar heeft ook de plek waar hij thuis en zichzelf is, verloren. Het internationale beschermingsbeleid berust daarom op het verschil tussen vluchtelingen en vreemdelingen (immigranten), en gaat veeleer uit van de overeenkomsten tussen vluchtelingen en statelozen. Op theoretisch niveau wordt de vluchteling dan ook als feitelijk stateloos gezien.

Tranendal

Het VN Vluchtelingenverdrag uit 1951 adreseert precies dit gebrek aan bescherming door het toekennen van de vluchtelingenstatus en de daaruit voortvloeiende internationale bescherming. Doel daarvan is niet, zoals bij R2P, om de beschermingsrelatie tussen individu en staat te herstellen, maar om de rechtspersoon van de vluchteling te herstellen opdat zijn rechten verzekert zijn in het asielland.

Wanneer een vluchteling verschijnt aan onze grens en om asiel vraagt, zoekt hij niet alleen fysieke veiligheid en bescherming tegen uitzetting. Hij vraagt ook en vooral om een plek waar die bescherming genoten kan worden. Meer precies: het verzoek om asiel is

een verzoek om een eigen plek waar de uitoefening van rechten in de grootst mogelijke mate verzekert is. Zo begrepen geeft asiel mensen de mogelijkheid opnieuw te beginnen, weer zichzelf te zijn in hun eigen huis en vrij te zijn door naar school te gaan, te werken en zich in vrijheid te bewegen. En ja, dat sluit de mogelijkheid in dat mensen opnieuw geworteld raken. En blijven. We kunnen ons niet langer laten misleiden door de bezwering dat het eigen land van de vluchteling het land van herkomst is, waar hij hoort te zijn en naar terug moet keren eens het veilig is.

Het internationale vluchtelingenbeschermingsregime heeft zich ontwikkeld vanuit het besef dat de vluchteling, niet langer beschermd door zijn eigen staat, een anomalie is in het internationaal recht. De filosoof Hannah Arendt verwoordde op krachtige wijze de existentiële betekenis van deze juridische anomalie. Vluchtelingen, schreef zij, weerleggen de gedachte dat we in een gemeenschappelijke wereld leven. In een gemeenschappelijk wereld komt aan ieder het zijne toe, en heeft ieder individu een plek waar hij vrij, vertrouwd en zichzelf is. Anders is dit geen wereld, zoals de Franse filosoof Jean-Luc Nancy zegt, maar hooguit een aardkloot of een tranendal. In een sterke internationale rechtsorde, waarin in toenemende mate aandacht is voor mensenrechten, zou plaats moeten zijn voor iedereen. In een sterke internationale rechtsorde is R2P complementair aan het verlenen van asiel aan hen die alles verloren hebben. De geloofwaardigheid van het streven om mensenrechtenschendingen niet langer met lede ogen aan te zien en ervoor te zorgen dat mensen vrij en veilig zijn in hun eigen land, is daarom afhankelijk van de politieke bereidheid om artikel 34 van het Vluchtelingenverdrag krachtig uit te dragen, dat staten vraagt om de integratie van vluchtelingen te faciliteren. In plaats van dat we ons blind blijven staren op de terugkeer naar ‘huis’, zouden we ervoor moeten zorgen dat vluchtelingen zich verzekerd weten van hun rechten om hier en nu in waardigheid te leven, en niet ‘later’ (nooit) en ‘daar’ (nergens).

=

Nanda Oudejans promoveerde onlangs cum laude op het proefschrift *Asylum. A Philosophical Inquiry into the International Protection of Refugees*.





Timna van Dam en haar (inmiddels overleden) echtgenoot Zer'u Kehishen aan het strand. De Joodse moeder van Timna van Dam ontkwam in 1939 uit Oostenrijk naar Nederland en Zer'u Kehishen vluchtte in 1979 als oppositieleider uit het door burgeroorlog verscheurde Ethiopië. In Nederland ontmoetten zij elkaar en trouwden.

verder

Gied ten Berge 'Vredesbeweger'. Ervaringen in de vredesbeweging 1973-2008

Valkhof Pers 2008

Nog altijd gaan in links Nederland antimilitaristische en pacifistische stemmen op, maar ze klinken zwakker en het zijn er minder. De vredesbeweging, die gedurende de gehele twintigste eeuw een belangrijke rol heeft gespeeld in het politieke debat, is na het einde van de Koude Oorlog geen politieke factor van betekenis meer. Toch levert deze minderheid nog altijd een bijdrage aan het debat over vrede en veiligheid. Daarom één citaat uit bovenstaand boek, geschre-

ven door een vredesactivist die jarenlang voor IKV en Pax Christi werkte: "Goede of noodzakelijke oorlogen komen er bij mij niet in. In retrospectief vormen oorlogen steeds weer het bittere, maar soms ook onafwendbare einde van een fataal proces van gemiste kansen op vrede. [...] Natuurlijk wordt er tot het bittere einde militair doorgeredeneerd over strategieën en exitstrategieën, maar de logica van de oorlog is van een volkomen andere orde dan de ratio van de

vrede. Eenmaal begonnen moet een oorlog doorgaan, ze is verslaafd aan zichzelf." (p. 49) Gied ten Berge houdt zich tegenwoordig bezig met Israël en Palestina. Recent verscheen zijn boek *Land van mensen, Christenen, Joden en moslims tussen confrontaties en dialoog*, Valkhof pers 2011. Hierin bespreekt hij de verschillende visies op het Joodse eigendomsrecht op 'het land'.

=
Erica Meijers

Werk in uitvoering; nieuwe wegen voor links.

Kritiek 2011. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse

Solidariteit is ouderwets. Eén Helling geleden raakte Tofik Dibi precies het probleem aan dat de redactie van het Jaarboek Kritiek ter discussie stelt met *Werk in uitvoering*. Links heeft te lang te weinig ingebracht tegen het leidende rechts-liberale ideaal van de vrijheid van de markt. Zowel maatschappelijk, politiek als electoraal is het belang van een eigen stellingname daarom groot. *Werk in uitvoering* is samengesteld door een overwegend jonge redactie en met teksten van enkele bekende politici, academici en activisten zoals René Cuperus, Detlef Hartmann, Eric Krebbers, Hans Pruijt,

Arjan Vliegthart en Merijn Oudenampsen. In vier delen – De ideologische crisis; organizing en empowerment; linkse samenwerking en landelijke politiek; en arbeid, inkomen, precariteit – bespreken de auteurs mogelijkheden voor links. Het Jaarboek benadrukt niet alleen de noodzaak om nieuwe 'vormen en gedachten' te vinden, maar gaat ook in op sprekende voorbeelden zoals de organizing methodes van de schoonmakerscampagnes van het FNV. Dat de redactie zich afkeert van stereotypingen en oude tegenstellingen en hun aanzet tot een nieuw verhaal ook een fikse dosis

realisme meegeeft, maakt het Jaarboek 2011 een periodiek van formaat. De strategische overwegingen maken het boek af. Links moet liberalistische politiek pareren met zowel polariserende als accomoderende tactieken en strategie. Dat betekent zich niet langer laten leiden door polderneigingen, maar, naar model van Englands Big Society, openstaan voor empowerment op de schaal waarop iemand verantwoordelijkheid en invloed kan uitoefenen, voor burgerparticipatie en economische democratisering.

=
Aetzel Griffioen



lezen

Duco Hellema, Mathieu Segers en Jan Rood (red.)

Bezinning op het buitenland. Het Nederlands buitenslands beleid in een onzekere wereld

Instituut Clingendael, Den Haag 2011

In deze in november verschenen bundel komen de vragen rondom vrede en veiligheid aan de orde in de brede context van het Nederlandse buitenslands beleid. De auteurs stellen de vraag in hoeverre het bestaande buitenslands beleid van Nederland nog gebaseerd kan worden op de traditionele consensus rond de drie beginselen van (1) trans-Atlantisch veiligheidsbeleid, (2) Europese economische integratie en (3) ijveren voor versterking van de internationale (rechts) orde en haar multilaterale instellingen. Tegenwoordig bepalen

tegenstellingen het beleid. Aan de ene kant is er sprake van toenemende onderlinge afhankelijkheid tussen landen, aan de andere kant zijn er sterk uiteenlopende geopolitieke belangen. Volgens de auteurs is dit typerend voor het proces van globalisering in een multipolaire wereld. Oproepen tot Europese en Westerse samenwerking zijn hierop vaak het antwoord, maar erg reëel lijkt dat niet. Over de vraag of bijvoorbeeld de Navo ooit meer kan worden dan een opportunistische alliantie, zijn de auteurs niet bepaald hoopvol.

Splijting ligt meer voor de hand. "Hoeveel van de schoolmakende internationale dadendrang van de laatste decennia kan nog overeind gehouden worden in de veel moeilijker voorspelbare wereld van vandaag?", aldus de inleiding met de veelzeggende titel 'Tussen zelfbewustzijn en zinsbegoocheling'. Een analyse en heroverweging van de grondslagen – of waren het illusies – van het Nederlandse buitenslands beleid.

=
Erica Meijers

Politie-instructie in Kunduz.
Foto: Ton Koene/HH

Samantha Power

A Problem from Hell: America and the Age of Genocide

New Republic Books 2003

Men zegt dat Samantha Power Obama ervan overtuigde om eerder dit jaar militair in te grijpen in Libië. Wie Powers boek *A Problem from Hell* heeft gelezen, zal het niet verrassen dat zij als mensenrechtenadviseur van de Amerikaanse president voor de interventie pleitte. Het boek is namelijk een even schokkende als overtuigende analyse van de Amerikaanse apathie ten aanzien van dreigende genocides elders in de wereld.

Politici, juristen en diplomaten zijn het begrip genocide pas na de Tweede Wereldoorlog gaan gebruiken. Tot 1948 was het

stelselmatig vervolgen, verbannen en vermoorden van groepen mensen "a crime without a name". Maar het etiket noch het VN-genocideverdrag kon nieuwe volkerenmoorden voorkomen. Power bespreekt onder meer de geschiedenis van de Cambodjaanse killing fields, de afslachting van Tutsi's en gematigde Hutu's in Rwanda en de etnische zuiveringen in Bosnië. Zij heeft scherpe kritiek op de Amerikaanse reactie op deze en andere genocides. Die reactie bestond namelijk vaak uit een zo groot mogelijke afzijdigheid, hoewel grootschalig geweld tegen bur-

gers dreigde of al werd gepleegd. *A Problem from Hell* moet duidelijk maken dat Amerika als wereldmacht een morele plicht heeft om in te grijpen, wanneer daarmee een genocide kan worden voorkomen.

De materie is luguber en deprimerend, maar Power – die in de jaren negentig journalist was op de Balkan – beschrijft de gruweldaden en het politiek cynisme in een heldere en soepele stijl. Het boek werd dan ook bekroond met de Pulitzer Prize voor beste non-fictieboek in 2003.

=
Heleen de Jonge Van Ellemeet



GroenLinks en de gemeene

Emancipatie is bij GroenLinks geworteld in de individuele autonomie van de mens. Het resultaat is echter een samenleving van losse individuen zonder samenhang, met alle problemen van dien. Maar het dilemma van individu en gemeenschap dat hieruit voortvloeit, gaat GroenLinks uit de weg.

‘Gemeenschap’ is een van de centrale noties die aan de orde komen in de onlangs verschenen bundel *Onszelf voorbij: over de grenzen van verbondenheid*, samengesteld onder redactie van Joris Verheijen en Jonneke Bekkenkamp. Het begrip (en de praktische uitwerking ervan) wordt op vele manieren benaderd en al snel wordt duidelijk door hoeveel paradoxen het omgeven wordt. Bij de uitwerking van een van die paradoxen speelt het denken van GroenLinks een hoofdrol. In haar artikel ‘Geloven in de politiek. Een analyse van het vocabulaire van Groen Links’ legt Jonneke Bekkenkamp de vinger op een paar blinde vlekken in het GroenLinkse denken, precies waar het de ongemakkelijke status van het begrip ‘gemeenschap’ betreft.

Individu eerst

Zich baserend op een groot aantal programatische teksten van GroenLinks en discussiebijdragen op het internetforum van de partij, is Bekkenkamp nagegaan welke woorden in het discours daarvan in het afgelopen anderhalve decennium een hoofdrol hebben gespeeld. Met behulp van technieken die ontwikkeld werden door Edgar Meij en Maarten de Rijke, onderzoekers aan het Instituut voor Informatica van de Universiteit van Amsterdam, stelde zij vervolgens ‘woordwolken’ samen waarin de belangrijkste termen werden samengebracht. Door deze in corpgrootte te laten variëren, al naar gelang de frequentie waarmee de betreffende termen werden gebruikt, kon in één oogopslag zichtbaar worden gemaakt wat de dominante concepten daarbinnen zijn (geweest), hoe zij onderling samenhangen welke verschuivingen er in het denken van de partij hebben plaatsgevonden. Kijkt men naar de wijze waarop het begrip ‘gemeenschap’ daarin ter sprake komt, dan ziet men een scherp antagonisme optreden tussen de ideeën van het ‘wij’ en van het ‘ik’.

Vreemd is dat niet. De moeizame verhouding tussen deze beide begrippen is één van de belangrijkste paradoxen van de idee ‘gemeenschap’ in het algemeen. Want hoe men zich zo’n ‘wij’ ook voorstelt, het zal altijd tot op zekere hoogte ten koste gaan

van de autonomie van het ‘ik’. En juist die individuele autonomie blijkt een zeer belangrijke pijler van het denken van GroenLinks. Geheel in overeenstemming met de tijdgeest heeft deze partij in het afgelopen decennium niet alleen het liberalisme maar ook het individualisme omarmd. Het mensbeeld waaraan zij zich spiegelt is dat van de persoon die allereerst *zichzelf* is om zich pas *vervolgens* te begeven in sociale verbanden waarin het woord ‘wij’ zin zou kunnen krijgen.

Daarmee laat GroenLinks zien een door en door *modern* denken te omarmen – wat niet niet zonder problemen is. Het moderne denken over de mens kenmerkt zich immers – sinds pakweg de zeventiende eeuw, en misschien al eerder – door het feit dat het het ‘ik’ aan de basis van alles legt: kentheoretisch (denk aan Descartes *cogito*), metafysisch, moreel, politiek, etcetera. Het individu er eerst, pas dan zijn er de anderen.

Het is echter zeer de vraag of deze visie op iets anders steunt dan een louter ideologisch wensdenken. Wie naar het concerte menselijke leven kijkt, ziet immers een heel ander beeld naar voren komen. Wie zou, om te beginnen, ooit op de gedachte kunnen komen dat een kind geheel vanuit zichzelf geboren zou worden, en dat daar pas vervolgens andere mensen (zoals een moeder en een vader, om maar iets te noemen) aan te pas zouden kunnen komen? En als we kijken naar de voorwaarden van ons bestaan op ieder willekeurig moment van ons leven, valt het idee dat het ‘ik’ de bron en basis van alles zou zijn al even moeilijk vol te houden. Wat ik ben, ben ik niet alleen op grond van wat ik *zelf* van mij gemaakt heb, maar minstens evenzeer dankzij datgene waartoe anderen mij hebben *bestemd*. De individuele autonomie speelt daarin wel een rol, maar slechts één temidden van andere, en waarschijnlijk niet eens als de belangrijkste.

Droom en feit

De antropologische misvattingen van het liberaal individualisme wreken zich in het denken van GroenLinks op een paar opvallende manieren, zo stelt Jonneke Bekkenkamp vast. Het is veelzeggend dat het slechts een ‘wij’ wenst te erkennen dat



nschap

uitdrukkelijk door het 'ik' gekozen wordt. Elke gemeenschap is dus altijd iets dat door de vrije wil van het individu gemaakt is, al was het maar omdat het gekozen is – zo zouden we met de existentialistische Jean-Paul Sartre kunnen zeggen. Het was dan ook te verwachten dat die laatste er nooit werkelijk in geslaagd is zijn vroege existentie-denken met zijn latere (marxistische) gemeenschapsdenken te verbinden. Wie de visie van de vroegere Sartre doordenkt, staat verrassend genoeg op een mensvisie die niet alleen opmerkelijk goed spoort met het liberalisme, maar in dat opzicht zelfs kan gelden als de bekroning van een moderniteit die zich om enig post-modern inzicht nog niet behoefde te bekreunen.

Maar zover hoeven we het niet eens te zoeken. Opnieuw volstaat een simpele blik op de wereld om te kunnen vaststellen dat de realiteitswaarde van een dergelijk uitgangspunt op zijn zachtst gezegd nogal gering is. De meeste sociale verbanden waarin wij verkeren hebben we niet gemaakt en vaak zelfs niet eens gekozen. Opnieuw geldt dat voor het primaire verband waarin wij ter wereld komen, dat van het gezin, op wel heel zichtbare wijze, maar ook bij het lidmaatschap van de andere verbanden waarin we onszelf later terugvinden spelen druk of raad van anderen, onwillekeurigheid en zelfs toeval gewoonlijk een veel grotere rol dan die van de bewuste individuele keuze.

In het moderne, GroenLinkse denken over 'gemeenschap' blijken droom en feit dus nogal hard op elkaar te botsen. Begrijpelijk is dat wel. GroenLinks beschouwt zich als een emancipatiepartij en vandaag de dag slagen we er zo langzamerhand nauwelijks nog in dit begrip anders te kunnen zien dan als een uiting van individuele zelfbestemming.

Zo sympathiek als de emancipatiegedachte in de afgelopen anderhalve eeuw ook mag hebben uitgepakt (van katholieken via arbeiders tot vrouwen), zo problematisch blijkt echter deze oriëntatie van dat begrip te zijn. Als het voor de emancipatie van al deze groepen nodig was aan te knopen bij de individuele autonomie van de mens, moet je niet verbaasd zijn wanneer aan het eind van dat

proces de samenleving inderdaad niet meer is dan een optelsom van dergelijke autonome enkelingen en – om de beruchte woorden van Margaret Thatcher nog maar eens aan te halen – *there is no such thing as society*. Althans: *not any more...*

Dat dilemma – zo laat Jonneke Bekkenkamp zien – gaat het denken van GroenLinks liever uit de weg. Wanneer het individualisering uitdrukkelijk laat voorafgaan aan gemeenschapszin, dan wordt de vraag naar de ont-aarding van individualisering in individualisme (en in het verlengde daarvan de nu zo heikele vragen van graaizucht, hufterigheid en een rechtendiscours dat tegelijk van plichten niets weten wil) heel prangend.

Maar een antwoord op die vraag blijkt Bekkenkamp in de door haar onderzochte teksten van GroenLinks niet te hebben gevonden. Wel een semantische strategie waarin het probleem eenvoudig wordt weggedefinieerd. 'Individualisering is altijd goed. De 'schaduwzijde' daarvan wordt [door Groen Links] incidenteel aangeduid met 'individualisme', zo schrijft ze. Zo blijken de groenlinkse partij-ideologen onverwacht goede leerlingen van het scholastieke *adagium* dat je bij onoplosbare problemen altijd een uitweg kunt vinden door in het vocabularium simpelweg een nieuwe *onderscheiding* aan te brengen.

Leren van religie

Zo 'middeleeuws' als GroenLinks op dit punt dus blijkt te zijn, zo krampachtig 'modern' betoont de partij zich dan weer wanneer het vraagstuk van de religie ter sprake komt. De verlichte emancipatietraditie waarop GroenLinks zich beroept kan met een zo 'onverlicht' verschijnsel als religie immers moeilijk uit de voeten. Maar ook dit modernisme is volgens Bekkenkamp niet zonder problemen. Want juist de godsdienst is van oudsher de modus geweest waarin zich het altijd enigszins onvatbare raadsel van de gemeenschap heeft uitgedrukt. Het onvermogen van GroenLinks het 'wij' het gewicht te verlenen dat het verdient zou dan ook wel eens kunnen samenhangen met de antireligieuze reflex die de partij inmiddels is gaan vertonen, zo concludeert zij voorzichtig.

Een nieuwe beschouwing op de oorsprong van de partij, die in een aantal van haar bloedgroepen expliciet op religieus georiënteerde partijen teruggaat, zou volgens Bekkenkamp een uitweg kunnen bieden uit de paradox waarin zij nu gevangen zit. Enerzijds wijst zij het individualisme waarin 'de ander' nooit meer in zicht komt immers resoluut af. Maar anderzijds is ze te benauwd voor de veronderstelde 'totaliserende' tendensen van het gemeenschapsdenken om individualiteit voor de individualistische verleiding te behoeden.

'Met de uitgesproken keuze voor het individu en het geloof in een open samenleving [...] wekt GroenLinks op zijn minst de schijn ons op te roepen aan onszelf voorbij te gaan zonder eerste de nodige gemeenschapszin te cultiveren,' zo concludeert Bekkenkamp aan het slot van haar bijdrage. Het onlangs verschenen essay *Religie voor atheïsten* van Alain de Botton maakt volgens haar duidelijk 'wat op dat punt nog te leren valt van religies'. Zij geven immers op onver-sneden wijze uitdrukking aan 'de behoefte om, ondanks onze diepgewortelde egoïstische en gewelddadige neigingen, op harmonieuze wijze in gemeenschappen te samen te leven,' zo citeert ze de Botton. Om daar onmiddellijk ont-nuchterend met de woorden van diezelfde de Botton aan toe te voegen: 'en van religies leren we ook "dat een goede gemeenschap inziet hoeveel er in ons schuilt dat eigenlijk niets van een gemeenschap weten wil."' =

Joris Verheijen en Jonneke Bekkenkamp (red.), *Onszelf voorbij. Over de grenzen van verbondenheid*. Uitg. Parthenon, Almere, 2011.

Het artikel van Jonneke Bekkenkamp is te lezen op www.bureaudehelling.nl/artikel-tijdschrift/geloven-in-politiek

Deze beschouwing vormt een onderdeel van de toespraak waarmee dit boek in de Amsterdamse Corvershof werd gepresenteerd. Terwille van dit stuk werd de tekst herschreven en aangevuld.



Patern

Bureau de Helling publiceerde onlangs het boek *Vrijzinnig paternalisme*, dat op 24 oktober in het residentiële Dudok werd gepresenteerd. Het boek zadelt ons onnodig en onterecht met een duivels dilemma op.

Bestaat er zoiets als een vegetarische slagerij? Die vraag kreeg ik maar niet uit mijn hoofd toen ik begon in het boek *Vrijzinnig paternalisme*. De ondertitel van het boek luidt: naar een groen en links beschavingsproject. Ik dacht onwillekeurig: waarom niet meteen een offensief? Project, dat is zoiets als een grote gedachte in een klein doosje. En ja hoor, op de flaptekst wordt de bescheidenheid al afgeschud: “Het wordt tijd voor een groen en links beschavingsoffensief”. Na twee inleidende hoofdstukken, van de redacteurs Dick Pels en Anna van Dijk en van Tsjalling Swierstra en Evelien Tonkens, wordt deze opdracht in een tiental behartigenswaardige hoofdstukken door verschillende auteurs uitgewerkt op zulke uiteenlopende terreinen als religie, prostitutie, gezondheid, cultuur, publieke omroep, educatie, burgerschap, sociale zekerheid, klimaat en technologie.

Maar ik bleef, na wat grasduinen in de uitwerkingshoofdstukken, toch steken in het eerste hoofdstuk: “Wat is vrijzinnig

paternalisme?” Daarom is dit ook geen boekbespreking geworden, maar eerder een polemiek over dat eerste hoofdstuk.

Monsters

De meest eenvoudige en tegelijk doeltreffende analyse van een visie of project bereik je met je af te vragen: voor welk probleem is dit een oplossing? In dit geval leidt dat tot een overdadig antwoord. We moeten nadenken over paternalisme omdat...en dan volgen op de eerste vijftien bladzijden een serie typering van het huidige tijdsgewricht die zo donker en alarmerend zijn dat paternalisme (dat in mijn woordenboek omschreven wordt als “bevoogding, vaderlijk optreden”) bijna met open armen verwelkomd wordt.

Lees even mee: “Links is bekneeld geraakt tussen de twee kwaden van de paternalistische bemoeizucht en de doorgeschooten vrijheidsdrang. Het dilemma is des te scherper omdat het antipaternalisme van de emancipatiebewegingen van de jaren zestig en zeventig naar rechts is verhuisd, en bovendien een rabiëte en xenofobe wending heeft genomen.” En even verder: “... heerst hier (bedoeld wordt bij GroenLinks en D66) een antipaternalistische reflex die het moeilijker maakt om de ontaarding van ‘onze eigen’ idealen van individuele autonomie en zelfontplooiing principieel onder ogen te zien.”

En weer twee bladzijden verder: “Het populisme drukt ons met de neus op de wortels van onze huidige cultuurcrisis. Het

toont in alle scherpheid dat onze liberaal-democratische idealen in hun tegendeel kunnen verkeren als we ze niet weten te matigen en begrenzen. De emancipatie heeft monsters gebaard.” Het is niet moeilijk om de voorgaande citaten eindeloos aan te vullen met de meest inktzwarte, soms bijna apocalyptische beschrijvingen. Maar daarvoor moet je toch het boek zelf maar lezen. Waar het mij om gaat is dat de typering zo overdonderend zijn (en, toegegeven, in ieders omgeving ook incidenteel waarneembaar) dat je er niet meer toe komt om de vraag te stellen: is dat werkelijk het verhaal van de huidige tijd en van onze huidige samenleving? Klopt de uitgangsstelling wel? Die vraag moet wel gesteld worden, zeker in een publicatie van het Wetenschappelijk bureau van GroenLinks. Want GroenLinks, dat is toch bij uitstek het product én de hoeder van de emancipatiebewegingen? Hebben wij monsters gebaard? Dick Pels en Anna van Dijk hebben het er ook moeilijk mee: “Emancipatie is dus letterlijk: bevrijding van paternalisme, bevoogding en onmondigheid.” Precies, GroenLinks is de bevrijder van paternalisme, niet de vrijer ervan...Maar als het zo beroerd gaat in onze samenleving, als die doortrokken dreigt te worden van “egoïsme, narcisme, grotemondigheid en onbeschoft gedrag” van “moderne dikke ikken”, dan moet je misschien het grotere kwaad van verloedering met een kleiner kwaad van paternalisme bestrijden. Wie men lief heeft tuchtigt men, nietwaar? Ik wil niet met dit duivelse dilemma opge-



analisisme *revisited*

zadeld worden als de noodzaak daartoe niet overtuigend aangetoond is.

Fatsoenlijk land

En ik wil hier, al was het maar *for the sake of argument* de stelling poneren dat de Nederlandse samenleving anno 2011, in weerwil van het abjecte Wilders-populisme en het “u vraagt en wij draaien”-liberalisme van de VVD (dat bij elkaar naar mijn overtuiging niet verder reikt dan zo’n 30 % van het electoraat) overwegend een fatsoenlijk en sociaal land is, waarin eigen geluk, solidariteit, gemeenschapszin en hulpvaardigheid nog steeds de boventoon voeren. Ik heb daarvoor een overweldigende hoeveelheid argumenten verzameld uit publicaties van het CBS, het Sociaal Cultureel Planbureau, Motivaction, het 21 minuten onderzoek van McKinsey en de Publiek Zaak. In willekeurige volgorde, en niet uitputtend:

- 45% van de volwassen bevolking doet aan vrijwilligerswerk, 5,8 miljoen mensen gemiddeld een dagdeel in de week, samen een miljard uur onbetaald werk.
- Er zijn in Nederland drie miljoen mantelzorgers, waarvan er 800.000 meer dan acht uur per week voor een naaste zorgen: nog eens zo’n 500 miljoen uur onbetaald werk.
- Nederland behoort tot de top wat betreft geven aan goede doelen: 88% van de huishoudens geeft gemiddeld € 750. Samen met bedrijven zijn we goed voor 4,7 miljard euro particulier geëgeld voor

goede doelen.

- Nederland kent een hoge organisatie-dichtheid: er zijn ruim 26.000 algemeen nut beogende instellingen (ANBI’s), en daarnaast meer dan 200.000 clubs en verenigingen met een sociaal doel; een Nederlander is gemiddeld lid van drie landelijke organisaties.
- Door die hoge georganiseerdheid is er relatief veel vertrouwen in medeburgers en in instituties als politie, rechterlijke macht en zelfs de politiek; in de periode van 2002 tot 2008 groeide dat vertrouwen van 58% naar 64% (mensen die nergens lid van zijn hebben aanzienlijk minder vertrouwen, van Wilders kun je geen lid worden...)
- Het gevoel van onveiligheid daalt: van 27% in 2005 naar 20% in 2008.
- De tolerantie neemt toe: in 2000 vond meer dan 50% dat er teveel allochtonen zijn, nu is dat 39%.
- 65% van de Nederlanders doet aan sport, in 27.000 sportclubs met een miljoen vrijwilligers.
- Maar liefst 84% van de Nederlanders voelt zich (erg) gelukkig; we geven ons leven een 7,8.
- Meer dan 80% is ondanks de crisis positief gestemd over de eigen financiële toekomst.
- De consumentenbestedingen aan biologische voeding in de Nederlandse supermarkten zijn in het eerste halfjaar van 2011 met 29,1 procent gestegen naar 195 miljoen euro.

- Tegen 2020 zal Unilever, onder invloed van consumentenvoorkeuren en NGO’s, zijn milieuvoetafdruk halveren, meer dan een miljard mensen helpen in actie te komen om hun gezondheid en welzijn te verbeteren, en 100% van de landbouwgrondstoffen betrekken uit duurzame landbouw.

Als Dick Pels en Anna van Dijk de vraag stellen: “Welke technieken van overtuiging, sturing en verleiding kunnen worden ingezet om burgers aan te zetten tot gewenst, bijvoorbeeld milieubewust en solidair gedrag?”, dan denk ik eerst “god bewaar me”, en dan, indachtig het bovenstaande: het ergste wat je kan doen is burgers tot iets willen aanzetten wat ze uit zichzelf al doen. Ik stel de mijns inziens veel relevantere vraag: “Hoe komt het dat zoveel burgers zich solidair en milieubewust gedragen, zonder daartoe door overheid, politiek of professionals in een beschavingsoffensief overtuigd, gestuurd of verleid te zijn?” Dat is relevant omdat het antwoord op die vraag ons kan leren hoe we goed burgergedrag kunnen ondersteunen en versterken. Dan praten we ook niet meer over vrijzinnig paternalisme, maar over vrijzinnig voluntarisme. Kijk, daarover zou ik nou graag een boek willen lezen!

=



Vegetarische slager Marco Westmaas (Spui 167a in Den Haag) neemt je graag te grazen

LINKS

Onlangs verscheen het boek *Van Harem tot Fitna, Beeldvorming over de islam in Nederland 1848-2010*, van Theo Salemink en Marcel Poorthuis. Een van de conclusies is dat oude beelden van de islam tegenwoordig in een vernieuwde versie opduiken. Ook links blijkt vatbaar voor deze beelden, want het weet zich hoe langer hoe minder raad met religie.

Links heeft een probleem met religie. Dat laat de geschiedenis zien en dat laat het huidige debat over de islam zien. Links is met name huiverig voor de publieke rol van religie, tenzij de religie linkse standpunten inneemt, hetgeen overigens mijn persoonlijke voorkeur zou hebben. Met een vrijzinnige religie is nog te leven, zo kan men vaak horen, met een orthodoxe religie niet, waarbij overigens in het linkse debat orthodox en fundamentalistisch vaak als synoniem gebruikt worden. De denkgeschiedenis van links met betrekking tot religie – daarbij gaat het om een brede beweging van sociaaldemocraten tot communisten en anarchist – kent vijf mentale frames die tot de dag van vandaag invloed uitoefenen.

Het eerste frame gaat natuurlijk terug op Karl Marx. Religie is opium van het volk. Met haar illusoire ‘verlossing’ in een bovennatuurlijke wereld remt de religie de sociale strijd op aarde. Religie is een gevaar voor de klassenstrijd of in sociaal-democratische woorden: een rem op sociale vooruitgang. Het tweede frame van denken gaat terug op de Verlichting. Religie is priesterbedrog en een ‘dompers’ wereldbeeld. Religie is een magische waarneming van de werkelijkheid, een projectie, die op gespannen voet staat met ratio en wetenschap, maar ook met de burgerlijke cultuur en de verlichte geest (Feuerbach). Een derde frame betreft de visie op de staat als morele opvoeder. De staat zou het maatschappelijk subject zijn dat ook binnen de kerken een humanistische dan wel socialistische beschaving kan en moet opleggen en zonodig afdwingen. Het vierde frame bevat een instrumentele visie op religie. In deze benadering heeft links zelf niets met religie, maar meent wel gebruik te kunnen maken van religie om zo het draagvlak van de socialistische beweging te verbreden, de confessionele arbeidersbeweging de wind uit de zeilen te nemen of de maatschappelijke vrede te bewaren (Job Cohen). Het vijfde frame komt voor in de kring van linkse christenen, in twee varianten. Religie is een extra, transcendente stimulans voor partijdigheid (religieus-socialisme en bevrijdingstheologie) of het is een extra bron voor kritiek op ‘versteende religies’ en seculiere ideologieën (Barth). Maar ook hier een grote huiver voor kerken als machtsinstituten en dogma’s als mentale gevangenissen. Deze vijf linkse frames van denken verhinderen een realistische kijk op religies in een moderne, pluralistische samenleving en op hun bijdrage

aan een maatschappelijke vrede.

Laat ik deze visie toelichten aan de hand van de linkse discussie over de islam in de afgelopen decennia.

Opium van het volk

Laten we beginnen met een voorbeeld van het eerste frame. In 1983 publiceerde de de Socialistische Partij de inmiddels beruchte brochure *Gastarbeid en kapitaal*. Hier geen keuze voor een islamitische zuil als voertuig van emancipatie, zoals bij het CDA toentertijd, en geen oog voor de religie als een positieve factor in de positie en integratie van minderheden, zoals bijvoorbeeld in het toenmalige rapport-Waardenburg (1983) bepleit werd. We zien hier veeleer een klassiek marxistische analyse van de samenleving met vooral oog voor de sociaal-economische positie van de ‘gastarbeiders’, die dan ook daarop worden beoordeeld. De partij pleit voor een premie van 75.000 gulden voor allochtonen die naar hun land van herkomst willen terugkeren; wie dat niet wil moet volledig integreren in de Nederlandse samenleving. In de brochure wordt in een aparte paragraaf ‘Geloof en cultuur’ aandacht besteed aan de islam als religie, maar de balans is voornamelijk negatief. De islam wordt gezien als de grote hinderpaal voor integratie in de Nederlandse samenleving. Om deze visie te onderbouwen wordt met instemming een artikel van de anarchist Anton Constandse uit *De Nieuwe Linie* van 2 april 1980 geciteerd, die benadrukt dat veel moslims *de facto* weinig aan hun godsdienst doen. Als ze wel actief hun geloof belijden, aldus Constandse en het SP-rapport, dan zijn het orthodoxe fundamentalisten en vallen ze in de categorie van Drentse, Veluwe en Zeeuwse gereformeerden, met taboes en bijgeloof van eeuwen geleden. Hier klinkt, hoe wonderlijk voor een anarchist, het tweede, ‘verlichte’ frame mee: het orthodoxe geloof bevordert taboes, bijgeloof, verouderd wereldbeeld, stamveten e.d. De sp zelf was niet erg gelukkig met de commotie, die het rapport toen veroorzaakte. Het verwijt van racisme was niet van de lucht. De visie op religie stond minder ter discussie. Jan Marijnissen noemde de affaire ooit een ‘kras op mijn ziel’.

Vijfentwintig jaar later komt de SP in het rapport *Gedeelde toekomst* (2008) opnieuw te spreken over de islam. De felle retoriek over fundamentalisme en opium van het volk klinkt niet meer. Intussen zijn ook utopische christenen als Huub Oosterhuis iconen van

& religie

de beweging geworden. Maar tegelijk benadrukt de SP in dit rapport dat religie slechts relatieve betekenis in het integratiedebat heeft. Het integratievraagstuk gaat niet over cultuur en religie, maar over sociaal-economische achterstand, over emancipatie en participatie. Integratie is vooral en in eerste instantie een 'sociale kwestie', niet een 'religieuze kwestie'. Het rapport spreekt dan ook vooral over 'samen leven, samen spreken, samen leren, samen wonen en zeker ook samen werken in Nederland'. Deze visie is ook terechtgekomen in het SP verkiezingsprogramma *Een beter Nederland voor minder geld* (2010). Overigens besteedt dit programma nauwelijks aandacht aan religie en komt het woord 'islam' er niet in voor.

Binden zonder binding

Hoe gaat de PvdA na 9/11 om met haar visie op de islam en haar traditionele huiver voor de publieke functie van religie? Tot dan hadden vooral oog voor de 'sociale kwestie' als het ging om de multiculturele samenleving. In het nieuwe millennium voltrekt zich in de sociaal-democratie bij sommigen een verandering in het denken over de islam. Voortrekker hierbij is Job Cohen (1947), in 2001 benoemd tot burgemeester van Amsterdam en in 2010 plotseling lijsttrekker van de PvdA bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 9 juni.

Opgevoed met de sociaal-democratische visie op de religie als privézaak en achterhaald wereldbeeld ontwikkelt hij als burgemeester van Amsterdam een nieuwe visie. Op 1 januari 2002, in zijn eerste nieuwjaarstoespraak als burgemeester van Amsterdam, benadrukt Cohen de noodzaak van de dialoog tussen verschillende groeperingen in de stad en doet hij, tot veler verrassing, de oproep ook gebruik te maken van de religieuze infrastructuur in de stad voor die dialoog. Zijn motto is 'binden' en daarbij kan de moskee ook een rol spelen, ook als het gaat om een orthodoxe moskee. Dat zijn nieuwe visie in progressief Nederland niet in goede aarde viel, vermeldt Cohen zelf twee jaar later in een toespraak in Leiden. Hij parafraseert het commentaar aldus: 'Was Cohen helemaal gek geworden? Wilde hij dan "de religie" opnieuw op een voetstuk zetten, net nu velen zich aan de knellende banden ervan hadden ontdaan? Wist hij dan niet dat godsdiensten niets dan ellende op de wereld hadden gebracht? Wilde hij de sociale cohesie van de stad op deze manier op spel zetten?

Was hij vergeten dat religie een achterhaald station was in de ontwikkeling van de mensheid? Zo ongeveer was de teneur van de reacties.' Daarmee geeft Cohen aan hoe zowel in linkse als in liberale kring over godsdienst gedacht werd. Religie als 'het bedrog der priesters' of als opium. Typerend is overigens dat Cohen keer op keer de behoefte voelt om te zeggen: "Zelf heb ik niets met geloof. Ik vind ook dat je je zekerheden in de eerste plaats uit jezelf moet halen. Dat vind ik een van de belangrijkste verworvenheden van de Verlichting." Bij Cohen gaat het eerder om een instrumentele visie dan om een positief oordeel over de religie als zodanig.

Femke Halsema

In 1989 gaan CPN, PSP, PPR en EVP samen in de nieuwe partij GroenLinks. Veel van de ideeën van de voorgangers werken door, met name de visie op emancipatie en antiracisme, ook positieve aandacht voor de noodzaak van integratie en men herkent in racisme vooral de 'angst voor het onbekende' en 'onbehagen over de eigen situatie'. De aandacht voor de rol van religie is beperkt en gespleten. Femke Halsema maakt dat zichtbaar tijdens de conferentie *Godsdienstvrijheid of vrij van godsdienst*, van zaterdag 9 oktober 2010.

Wat is de lijn die Halsema volgt? Neemt zij afstand van de traditionele progressieve argwaan jegens een publieke religie en erkent ze de 'bindende kracht' van de religie, dus van de islam, in de huidige tijd, zoals Job Cohen doet? Dat is niet het geval. Ze neemt wel afstand van het oude marxistische oordeel over de religie als opium van het volk en roept de traditie van met name de PPR en EVP in herinnering waarin altijd sprake was van een 'verbondenheid met religie'. Maar daar verschijnt ook meteen een geheel eigen invulling. Halsema heeft enerzijds respect voor religie, spreekt zelfs positief over het islamitische vieren van de Ramadan, over het volgen van religieuze leefregels en het bij elkaar wonen in christelijke, joodse of islamitische bejaardenhuisen. Zij verdedigt ook het recht om een hoofddoek te dragen. Ze erkent en respecteert de betekenis van kerken en moskeeën als 'samenbindend en richtinggevend'. Toch is dit niet de kern van haar betoog. Ze clauseert haar visie en laat de positieve woorden over de religie steeds volgen door een 'maar'. De voedingsbodem voor dat 'maar' is tweevoudig. Enerzijds grijpt ze terug op

de traditie van christelijke religiekritiek binnen de EVP en PPR, een religiekritiek die volgens haar weinig waardering heeft voor de 'georganiseerde religie', met instituten en dogma's als versteende vormen van religieuze beleving. Religie is voor Halsema een kwestie van persoonlijke beleving en geen instituut. Daarmee distantieert ze zich van een communautaire dimensie van de religie, waar de progressieve politiek juist raakvlakken zou kunnen vinden om het individualisme van de moderne samenleving te boven te komen.

Dan wordt ook een tweede voedingsbodem voor haar reserve zichtbaar. In haar ogen is godsdienstvrijheid louter een individueel recht, geen collectief recht. Hier toont zich paradoxaal genoeg een burgerlijke traditie die niet denkt in gemeenschappen of instituties, noch in collectiviteiten, maar uitgaat van een autonoom individu met zijn en haar rechten en beleving. Dit individuele recht op godsdienstvrijheid verbindt Halsema vervolgens met een specifieke opvatting over de staat. De staat, of de politiek in brede zin, heeft als opdracht deze vrijheid van het individu, van de individuele gelovige te beschermen. Deze beschermende functie gaat twee kanten op. De staat moet allereerst garanderen dat individuele gelovigen in onze samenleving de vrijheid krijgen en behouden om hun religie op hun eigen manier te uiten. Mensen mogen in onze maatschappij niet gediscrimineerd worden omdat ze gereformeerd zijn, een kruisje dragen, een keppeltje of een hoofddoek. En ouders mogen hun kinderen naar bijzonder onderwijs sturen als ze dat willen. Maar er is een tweede taak voor de politiek. Ze moet de georganiseerde religie dwingen om ook intern de individuele vrijheid van godsdienst en andere vrijheden van de gelovigen te respecteren. Dat impliceert, aldus Halsema, dat de geïnstitutionaliseerde religies in hun eigen kring geen 'vooroordelen' en 'uitsluiten van andersdenkenden' mogen praktiseren. Gelovigen mogen niet 'bekneld raken' in hun levensstijl of persoonlijke geloofsbeleving. Het collectief staat volgens haar niet boven het individu. En hier denkt zij met name aan de verdediging van rechten van vrouwen en homo's. Religies moeten verplicht worden om ook intern emancipatieve normen door te voeren. Kortom, het eerder genoemde frame van de staat als morele opvoeder. Maar het is niet aan de politiek/staat om ritueel slachten te verbie-

den of hoofddoekjes in de publieke ruimte te weren. En het is ook niet aan de staat om individuele gelovigen te doen emanciperen binnen de eigen religie, alsof de staat dat beter kan dan de individuele gelovigen en beter weet wat goed is voor een gelovige. De staat is geen moreel subject. De staat is een omheinde ruimte met grenspalen en een infrastructuur voor hulp en stimulans.

Orthodoxie

Links zet in de afgelopen decennia meerdere accenten, als het om de islam gaat. Ons boek *Van Harem tot Fitna* (2011) maakt dat duidelijk. Klein links en groot links zijn niet uni voce, maar in de kern delen ze een huiver voor de publieke rol van de religie en dus voor de publieke rol van de islam, met name de orthodoxe islam. Alleen Job Cohen lijkt een uitzondering met zijn filosofie over 'binden', maar hier spelen eerder pragmatische overwegingen een rol dan een principiële positieve visie op de bijdrage ook van een orthodoxe religie aan een vreedzame samenleving. Het gaat ons hier niet om de persoonlijke vraag of men een orthodoxe dan wel vrijzinnige religie de voorkeur geeft, dat is een andere discussie, het gaat om de politieke vraag of een orthodoxe religie vanuit links perspectief een probleem is voor emancipatie en vrijheid in de publieke ruimte. Op grond van de geschiedenis valt te verdedigen – en dat zou een nieuw frame van denken kunnen zijn – dat ook orthodoxe religies niet enkel een probleem voor emancipatie en vrijheid geweest zijn en nog steeds kunnen zijn, maar ook een bijdrage hebben geleverd aan emancipatie en vrijheid in de samenleving. Orthodoxe religies waren en zullen een stimulans zijn voor de sociale emancipatie van minderheidsgroepen, zie de rol van de verzuiling in Nederland. Orthodoxe religies hebben ook een bijdrage geleverd aan de legitimatie van sommige individuele vrijheidsrechten naast grote reserves tegenover andere vrijheidsrechten. In dat opzicht is er niet veel verschil met de traditie van links als brede beweging. Ook daar ging de sociale strijd voor emancipatie en vrijheid niet enkel incidenteel samen met een nieuwe intolerantie en nieuwe onvrijheid 'na de revolutie' en 'in de hitte van de strijd'.

De klassieke linkse benadering van religie wordt gekenmerkt door een essentialistische benadering. Ik verdedig hier een historische benadering. Niet uit het 'wezen' van de orthodoxe islam of christendom of

jodendom vloeien bepaalde onveranderlijke kenmerken en gedragingen voort. Godsdienst heeft geen 'wezen'. De orthodoxe islam, zo goed als christendom en jodendom, zijn historische verschijnselen die een meervoudig gezicht hebben, hoe 'anders' ook voor een modern levensgevoel of de cultuur van de grachtengordel. En in de huidige samenleving zijn godsdiensten sociologische factoren van gewicht, zeker na 9/11. Zonder de samenwerking met orthodoxe religies, zelfs als dat op individueel vlak zou conflicteren met een persoonlijke levensstijl, geen vrede in de wereld. Dat betekent niet dat we de ogen moeten sluiten voor de problematische kanten van de orthodoxe religies, zo goed als van vrijzinnigheid en van onze eigen linkse beweging. Maar de vrede in de samenleving na 9/11 is gediend met een politiek respect voor de publieke rol van de religies. En dat betreft niet enkel de rol van een weinig georganiseerde spirituele bewegingen of van een utopisch christendom of een mystieke islam, maar dat betreft politiek gezien ook de orthodoxe, geïnstitutionaliseerde religies, met hun dogma's, tradities en rituelen die vaak haaks staan op een verlichte, burgerlijke cultuur. Het persoonlijk onbehagen met deze vreemde orthodoxie van de islam, maar nu ook herlevend in jodendom en christendom, mag niet de politieke noodzaak tot respect en samenwerking en de hoop op een maatschappelijke vrede in gevaar brengen.

Deze visie is niet louter instrumenteel, zoals bij Cohen. Het gaat niet om een omgang en samenwerking van links met een externe partner, in dit geval de orthodoxe islam, maar het gaat er ook om aan de religie, ook de orthodoxe en ongemakkelijke religies, een plaats te geven binnen het interne linkse discours en beleid, bijvoorbeeld inzake ritueel slachten en de rechten van vrouwen en homo's.

=

Van Harem tot Fitna is onderdeel van een drieluik over de beeldvorming over de 'anderen' in Nederland: *Donkere Spiegel* (2006) over het jodendom, *Lotus in de Lage Landen* (2009) over het boeddhisme in Nederland en *Van Harem tot Fitna* (2011) over de islam. De boeken over jodendom en islam zijn uitgegeven door Valkhof.



Nieuw: www.bureaudehelling.nl

Het Wetenschappelijk bureau van GroenLinks heeft een nieuwe naam en een nieuwe website. Op de website van bureau de Helling treft u vrijwel elke dag nieuwe artikelen aan over politieke onderwerpen en blogs over actuele zaken. U vindt er dossiers over thema's waarmee het bureau zich langere tijd bezighoudt en informatie over lopende projecten, zoals vrijzinnig paternalisme, de ziel van Europa, groene vrijheid en populisme en democratie. U leest mee met de medewerkers van Bureau de Helling, die verslag doen van de boeken die zij lezen en ziet in één oogopslag welke debatten en bijeenkomsten er georganiseerd en bezocht worden door Bureau de Helling.

Onder het kopje *tijdschrift* vindt u de laatste Helling en zijn artikelen uit het archief van de Helling te raadplegen en nummers (ook oude) te bestellen. Wanneer u op de site de knop *nieuwsbrief* aanklikt, wordt u regelmatig op de hoogte gehouden van bureau de Helling en van nieuwe artikelen. Het geheel is vormgegeven in een voor Hellinglezers vertrouwde stijl. De ontwerper van de Helling, Mark Schalken, heeft met zijn bureau De Ruimte Ontwerpers ook de website ontworpen. Bureau de Helling wil niet alleen informatie geven over de eigen activiteiten en opvattingen, maar een platform bieden voor links en groen debat op hoog niveau. Wij verwelkomen u graag.

Bureau de Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.bureaudehelling.nl

RAAD VAN ADVIES
Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS
Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Simon Otjes
Gerrit Pas
Annie van de Pas
Noortje Thijssen

Bureau de Helling

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks



Ashkan Honarvar (1980) vluchtte op zesjarige leeftijd met zijn ouders uit Iran naar Nederland. Hij werkt als autonoom kunstenaar in Utrecht. "Wie de duistere kanten van het leven aan-

vaardt, ontdekt een onverwachte en onontkoombare schoonheid." Honarvar richt zich vooral op het geschonden menselijk lichaam. Hij probeert het in elk mens aanwezige kwaad op uni-

versele wijze te verbeelden, en biedt zo gelegenheid tot reflectie over de menselijke conditie. Juist de macabere schoonheid van zijn werk roept de kijker op om hierover na te denken.

Het beeld links komt uit het project *Ubakagi*, dat gaat over verkrachting als oorlogswapen in Congo. *Ubakagi* is Congolees voor het snijden van vlees, maar wordt ook gebruikt om



verkrachte vrouwen aan te duiden. Verkrachting wordt in oorlogen ingezet om de tegenstander te vernederen. Honarvar onderzoekt in dit project de relatie tussen het slachtoffer en de

dader, de koloniale geschiedenis, rituelen rondom seksualiteit en het effect van verkrachting op zowel dader als slachtoffer.

Het beeld rechts maakt deel uit van de serie *Faces*, waarin Honarvar op zoek gaat naar de identiteitscrises, en de psychische en lichamelijke wonden die soldaten oplopen in een oorlog.

Hij maakte daarbij gebruik van bestaande foto's van jonge soldaten uit de Eerste Wereldoorlog met verwondingen in het gezicht. Zie ook www.ashkanhonarvar.com



VREDE

Komt een duif van honderd pond,
een olijfbom in zijn klauwen,
bij mijn oren met zijn mond
vol van koren zoete vrouwen,
vol van kirrende verhalen
hoe de oorlog is verdwenen
en herhaalt ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.

Sinds ik mij zo onverwacht
in een taxi had gestort
dat ik in de nacht een gat
naliet dat steeds groter wordt,
sinds mijn zacht betraande schat,
droogte blozend van ellende
staan bleef, zo bleef stilstaan dat
keisteen ketste in haar lenden,
ben ik te dicht en droog van vel
om uit te zweten in gebeden,
kreukels knijpend evenwel,
en 'vrede' knarsend, 'vrede, vrede.

Liefde is een stinkend wonder
van onthoofde wulpsigheden
als ik voort moet leven zonder
vrede, godverdomme, vrede;
want het scheurende geluid
waar ik van mijn lief mee scheidde
schrikt mij nu het bed nog uit
waar wij soms in dromen beiden
dat de oorlog van weleer
wederkeert op vilte voeten,
dat we, eigenlijk al niet meer
kunnend alles, toch weer moeten
liggen rennen en daarnaast
gillen in elkanders oren,
zo wanhopig dat wij haast
dromen ons te kunnen horen.

Mag ik niet vloeken als het vuur
van een stad, sinds lang herbouwd,
voortrolt uit een kamermuur,
rondlaait en mij wakker houdt?
Doch het versgebraden kind,
vuurwerk wordend, is het niet
wat ik vreselijk, vreselijk vind:
het is de eeuw dat niets geschiedt,
nadat eensklaps, midden door een huis,
een toren is komen te staan van vuil,
lang vergeten keldermodder,
snel onbruikbaar wordend huisraad,
bloedrode vlammen en vlammend
rood bloed, de lucht eromheen behangen
met levende delen van dode doch
aardige mensen, de eeuwlange stilte voor-
dat het verbaasde kind in deze zuil
gewurgd wordt en reeds de armpjes opheft.

Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen,
en herhaal ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.



Kindertekening uit Syrië, zie p.23